СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 5—6

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

Страна

1. *А. Белић:* Говор и језик 131
2. *М. Стевановић:* Још нешто о облику футура 140
3. *М. Пешикан:* О неким специфичностима у употреби приповедачког императива 153
4. *Св. Георгијевић:* О војвођанској ономастици 167
5. *М. С. Лалевић:* Спољашњи знаци међусобне везе и унутрашњи смисао реченица 178
6. Језичке поуке 192

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII Нова серија Св. 5—6

ГОВОР И ЈЕЗИК

Под тим називом издала је Исидора Секулић сјајну књижицу.[1] Горњем наслову она је додала „културна смотра народа". Поред увода, у књижици има четири есеја међу којима заузима средишње место О превођењу, о збирци партизанских песама, о преводу тих песама на енглески језик (40—94). Остали су есеји: Српски народни језик (13—29), Са једнога језика на други (30—39) и Нема краја теми (94—132).

Пустимо самог писца да изнесе садржину свога дела. „У овој се књижици много говори о преводима, али прави интерес писца и прави смисао текстова крије се у ваздашњем, заправо неисцрпном посматрању онога чуда, онога блага, како хоћете, које се зове говор човечији, језик народа, језици разних народа" (7). Јесте, већ се из ових првих речи И. Секулић види са колико љубави и са колико поштовања она приступа своме предмету. Додајмо, са своје стране, и са колико права... И. Секулић је књижевник који осећа језик, она је изванредан зналац већине европских културних језика и њихових књижевности, она је и многогодишњи преводилац са страних језика, а затим, више свега, она проживљује и свој језик и стране језике и из властитог искуства саопштава нам своје закључке и своје погледе. Зато што је доживљено од човека који уме да чита и свога народа и стране писце, да осети сву драж њихових песничких и уметничких производа, да чује и ритам прозе и стиха и да разуме висину интелекту-

[1]) Исидора Секулић, Говор и језик културна смотра народа (Библиотека путева, 18). Уредник Ели Финци, Просвета, Београд 1956, стр. 132 мала 8.

алног домета у књижевним делима, та су искуства врло драгоцена. Ма како строге критеријуме узимали, ми ништа друго о језику, у уметничком правцу, не можемо рећи него оно што говори И. Секулић, ма то и називали и каквим другим именом него она.

Пре него што пређемо на превођење, зауставићемо се на њеним општим мислима о језику које су, као што она у почетку своје књиге говори, за њу главни предмет ове књиге, а на крају говорићемо и о говорном књижевном језику на чије је потребе и недостатке, са времена на време, неопходно обраћати пажњу нашој публици.

1.

Кад говори о језику И. Секулић је у екстази: „Најмонументалнија творевина једног народа, то је његов народни језик“ (57); „Језик је музика са далеко више тонова и интервала но вокална и инструментална музика“ (64). Колико су дала потврде овој констатацији новија фонетска испитивања човечијег гласа која су откривала читаве „хорове“ у поједином гласу! Исто тако у тврђењу: „Језик је сума живота и културе једног народа, и развој језика значи висине, поезију мишљену, говорену, писану“ (114). То је велика истина да се све што доживљује и проживљује човек огледа у његову језику. Иако је почетак језика у примању претстава и појмова из репертоара природе, човек им даје високо интелектуални, апстрактни карактер који изазива код књижевника одзив који смо чули. Само све лепоте језика стављају и тешке захтеве онима који се њима служе; зато И. Секулић с правом узвикује: „Ах, језик, то је величанствена и страшна ствар!“ (57)

Као допуну овоме навешћу још једну замерку коју она чини неком преводиоцу: „да нема осећање, нема знање да је језик, боље рећи говор, мала васиона у којој народ живи и умире“ (120).

Прелазећи на књижевнике, И. Секулић вели: „Сваки аутор има свој језички систем у народном језику“ (57). То значи, иако је народни језик нешто опште, заједничко, ипак сваки човек има свој индивидуални језик. То је оно што се

у науци назива „langue“ (општим језиком) и „parole“ (индивидуалним језиком), наравно, у уопштеном облику.

Када говори о језику књижевних дела, И. Секулић, с правом, вели: „Даровит говор, то је, по природи ствари, проза; сила и лепота говора, по природи ствари, садржи сѐ у енергијама и квалитетима прозе“ (45). Овде се имају на уму свакако непосредност и све друге особине са њом везане у прозном говору. Сетимо се народних говора: како су лапидарни, снажни и сликовити!

Она ту своју идеју развија даље:... „како је проза у језику примарна, без ње нема никакве уметности говора, ни снаге говора. Проза је свугде, и без ње, њених елемената нема никакве уметности ни говора ни писања. Она је у стиховима присутна, и што јачи песник и песма, сарадња прозног елемента утолико конгенијалнија“ (45).

„Унесите се, продужава И. Секулић, врло пажљиво у стихове некога великога драмскога или епскога песника — оних који су кроз стихове казивали јаке емоције и крупне истине — и ви ћете наћи да је врховно и главно, поред стихова, казано једноставношћу и јасноћом прозе, стилом прозе, фразом прозе, симболске прозе, наравно, ако треба. Врховне констатације, климакси у поезији морају бити речени говорном фразом, природном фразом, тако да кажем: човечном фразом. Људевно мораш казати и мисао и осећај, ако ће одмах деловати и на слух и на дух“ (45-6).

Овде говори из И. Секулић искуство стечено на великим писцима светске књижевности. Заиста, нема ништа простије и једноставније од дивнога, простога и прозрачнога језика Толстојева!

2.

Прелазимо на познавање више језика и превођење. Ту И. Секулић одмах на почетку свога разлагања правилно вели: „Фразеологије два језика, то су два успона цивилизоване мисли и језика“. „Два језика то су два света“ (58). Зато је за њу права срећа у познавању више језика: „Дивота је тај живот богаташа који је присвојио неколико језика“ (11). Али осећа велику разлику међу језицима. И како је њој „језик увек

музика, слатка или горка“, она узима „слободу да се овако изрази: сасвим друкчије се исти преводилац мора наштимовати за превод на српски језика“ ... „Рус је у поезији топао; Енглез, и кад је Шели, блистав је, али хладан“ ... (30).

Колико је ово у принципу тачно, могао је осетити свако ко је имао посла са више језика. Не само руски и енглески, него руски књижевни језик и српски имају знатних разлика међу собом. Једном ме је један мој пријатељ замолио да му преведем политичко-културни чланак са српског на руски језик: и ја сам дотле нисам знао колико наш књижевни језик има у себи непосредно народскога, а колико је руски интелектуални језик примио неемотивни углађени стил савремених европских књињевних језика. Ваљало је чланак „препевати“, ако се желело да се сачувају његове главне особине. И тако увек.

„Сами елементи језика, продужава И. Секулић, a, b, c, друкчије звуче, друго порекло носе, друкчију душу носе, другом нечем служе, друкчије људе служе, у француском, а друго и друкчије у другом, на пример, у енглеском језику“ (33).

И у овоме има пуно право И. Секулић. Ми кад лингвистички говоримо, велимо за речи да свака од њих има своју вредност (valeur), што претставља целокупност свих језичких особина (и по значењу, употреби, облику итд.). Зато је немогућно преводити дословно једну реч једног језика на друге јер се речи које исто значе у језицима разликују по вредности (напр. у нем. јез. може се рећи ein starkes Buch за велику, дебелу књигу, док би у нашем језику *јака књига* значило нешто сасвим друго; па ипак у многим другим приликама stark значи оно што и наше *јак)*. Нек ми буде допуштено да наведем још један пример из своје праксе. Једном приликом, са великом радошћу, показан ми је превод једног мог текста на руски језик: ја сам размахнуо само рукама од ужаса, толико је мало било заједничког између оригинала и превода.

Зато је сасвим тачно кад И. Секулић каже да је потребно „превод да буде адекватан *целокупном ефекту* оригинала; у преводу да има *чари*, да има *поезије*“ [1] (43). Она

[1] Подвукла И. С.

овако то тумачи (за преводиоца на енглески језик, и то за превод стихова; али то, са односним променама, вреди и за друге језике и за прозне саставе): „ако сте преводилац на енглески језик, и ако сте овако или онако осетили и решили шта ћете са метриком, стаје затим пред вас интонација... Додајте стил; додајте тачност у интелектуалном смислу, и онда имате схему преводних компликација при превођењу на енглески“ (63).

Поменућу овде узгред да је реч „интонација“ ушла, вероватно, из лингвистичких дела у књижевна и, можда, на том путу изгубила неке од својих атрибута и добила друге. У језичким делима интонација значи целокупност акценатских односа у једној речи. Јер у речима сем главног слога који носи акценат има и дужина изван акценатског слога, има каткада и споредних акцената, има различне мелодиске линије неакцентованих дужина и има мелодиске линије целе речи, наравно, ако је дужа. Све то у још сложенијем облику има и у синтагмама (органски повезаним групама речи) и реченицама (ситагматска интонација, реченична интонација и сл.). Све то заједно има великог значаја и за одржавање једне акценатске системе у неком језику и за њену измену у најразличнијим правцима.

И. Секулић, видећи колике су тешкоће пред преводиоцем, узвикује „Не, не може се, не вреди преводити, нс вреди покушавати освајање туђега језика, ту тврђаву нико не може присвојити!“ (57). Ако се дословно жели преводити заиста не може; али то не значи да се не може преводити уопште и да се не може добро преводити. И. Секулић скреће само пажњу преводиоцима: „Књижевни језик је прецизан, уметнички језик је рељефан“. „Преводилац једном главом и једном руком ради за оба противника, или за два такмичара. Превођење, нарочито превођење великих текстова великих писаца, бива понекад тежи креативни рад језиком него писање оригиналнога текста. Успешно, уметнички успешно довршен преводилачки рад заправо је своје врсте оригинал“ (96-7).

Она додаје својим размишљањима и Шатобријанове речи: „Лепота стила никада се не може дати у другом језику“ (58).

Из овога свега сасвим је правилан закључак:... „само врста књижевника може постати добар преводилац“ (67), а тако исто и ова мисао:... „превођење је ретко племенит задатак: књижевности свога народа донети дар, аутору оригинала постати сарадник“ (62).

Свему овоме одговорила је Аница Савић Ребац у својим преводима партизанских песама на енглески: „усрдно и эналачки је подешавала уметничко-технички део свога задатка, свршила и посао са књижевним успехом и са друштвеном заслугом“ (94).

Није тешко закључити који су услови сваког доброг превођења: 1) дати добро схваћену садржину дела; 2) оним стилом који одговара стилу оригинала и 3) оном врстом речничког материјала који одговара језику оригинала. По себи се разуме да преводилац треба све ово да осећа и познаје у језику са којега преводи, а тако исто у свим тим правцима да познаје и добро осећа и свој матерњи језик.

3.

И говорном језику посветила је И. Секулић узгред неколико речи. „Кроз говорену реч, коју човек душом и телом акцентује, понавља се исконски језички акт именовања ствари и ситуација“ (20—21). Овим сажетим речима речена је, мало у транспозицији, велика истина. Увек када се у речи уноси живот, проживљавање онога о чему се говори и непосредно осећање, оне заблистају новим сјајем, и учини вам се као да су тада први пут речене. Јован Скерлић, који је био рођени говорник, када се заузимао за какву ствар, умео је да унесе, заиста, душу своју у сваку реч коју је говорио. И безначајне чињенице, често у вези врло извешталој, добијале су у његовом говору лепоту новине, први пут тада пронађене.

Задржавајући се на дикцији, И. Секулић примећује: „Рецитације, кад су успеле, просто опијају и рецитатора и слушаоце“ (21). Она нарочито истиче звучну страну рецитованог монолога: „Не да одгрмиш или отпараш, него да га говориш са квалитетима сонорним и ритмичким како музика за њих зна” (62).

Дикција — то је велика уметност; али њој се посвећује сувише мало пажње, и у школи, и у јавном животу код нас. Некада су у средњој школи у неким земљама за добру дик-

цију даване велике награде. Чак је постојала и највиша награда за најбољег ученика у овом правцу у целој гимназији. Код нас једино позориште негује дикцију по неопходности, али његови чланови показују у том правцу различан успех. Не знам да ли они осећају колико заболи осетљиву публику свака реч неправилно бачена са сцене. Једном сам ја, налазећи се у иностранству, честитао једном одличном глумцу на његовој игри. Он ми је тужно рекао: „јесте, публика ми је много пљескала, али она није чула једно место које сам погрешно изговорио и које ће ме мучити до идуће претставе, када ће ми се опет тако нешто десити. Верујте, господине, мучан је наш живот!“ Да, то је истина, али ја сам осетио тада шта је услов његове одличне дикције: то је стална пажња да се ништа не каже како не треба и да се дикција сматра животним питањем.

Код нас се још непрестано у дикцији лута; покушавају се различни системи и различни начини: реалистична, романтична, на различне начине стилизована, извештачена дикција. Међутим, и пре свега, треба владати непосредном, природном дикцијом.

Када граматичари говоре о интерпункцији, мислим интерпункцији нашег књижевног језика, они имају на уму једно: да покажу начин како ће писци најјасније изнети своју мисао. Наравно, у писаном тексту. Ономе ко хоће да прочита гласно тај текст та интерпункција не може послужити за дикцију, већ само за разумевање текста, без чега, наравно, не може бити ни добре дикције. У границама реченица, на чијем се крају глас спушта (сем у случајевима нарочитог везивања реченица у периоде и сл.), издвајају се речи и тако наглашавају да нагласак главног дела реченице обухвати остале делове, држи их и ступајући у правилне односе са осталим деловима, иде до краја. Познато је како су Мајаковски и други песници (па каткада и код нас) делили речи једног стиха на неколико реди да би показали те односе међу њима; али само спуштање гласа које би следовало из њихове схеме не би одговарало свакој дикцији.

Бивало је код нас, нарочито међу књижевницима, људи који су, знајући да треба истицати речи нарочитим акцентом,

наглашавали сувише много речи и тако постизали савршено супротан ефекат — замрачивали су природне односе међу речима. Таква дикција није никаква дикција.

По себи се разуме да природна дикција тражи природно причање, навођење стихова итд. Ако је проза висока, беседничка, она ће тражити друкчију дикцију него читање приповетке. Бранко Ћопић добро чита своје производе, природно и течно; али у томе му је најбољи дијалог лица који он даје са изванредном верношћу. Он се сав унесе у своје личности које одлично у животу познаје.

Слушајући како је Коклен у Народном позоришту у Београду рецитовао Молиерове стихове, ја сам осећао и општи оквир бајке (који је постизан лаким обележавањем ритма и слика) и реалистично наглашавање унутрашње садржине. Али то тражи велику вештину и уживљавања у садржај текста и одушевљења њиме као догађајем далеке прошлости.

Наравно, то се не може одмах тражити од рецитатора. И ту мора бити поступности и сталног вежбања. Када би часови српског језика у средњој школи делимице били и томе посвећени, сигурно би били и живљи и занимљивији. Нарочито, ако би сви ученици у томе сарађивали: и оценом појединачне рецитације и показивањем како се она може боље извести. Затим сталним читањем различитих текстова читанке са смером показивања дикције — стално би се усавршавао смисао за добру дикцију. Уосталом и читанке би морале водити рачуна о овој страни захтева. И нарочити стални курсови са вечерњим и уопште ваншколским часовима помогли би да се ова страна културног живота и код нас знатније развије.

Исидора Секулић правилно говори и називом своје књиге да је говор и језик — културна смотра народа. Она је тако исто и културна неопходност. Зар народ који је створио онако ненадмашне и лирске и епске песме не треба да их зна и класично рецитовати? Зар њихов садржај не треба и тим путем да долази до уха наших савременика? Када су наше народне песме, нешто пре последњег рата (1937), биле приказиване у позоришту, њихов је успех био огроман. И косовски циклус, и, нарочито, Буна на дахије, и

Бој на Мишару, са плачем и клетвом кадуне Кулин-капетана, имале су успех који се памти. Па и обично читање народних песама од људи са добром дикцијом — постало је тада омиљеном тачком у уметничким програмима. Много штошта од тога могло би се и сада прихватити са циљем давања узора лепе дикције, а и са поучним смером. Уосталом, то би се дало проширити и на друге књижевне производе, што би подизало хуману, социјалистичку свест радних људи наше земље.

А. Белић

ЈОШ НЕШТО О ОБЛИКУ ФУТУРА

У једној прошлогодишњој свесци Нашег језика (књ. VI н. с., стр. 209-224) изнели смо и образложили мишљење о томе да је футур I глагола с инфинитивом на - *ти* када непосредно иза њега долази облик помоћног глагола који улази у састав футура — само сложеница, тј. прост, а не сложен глаголски облик. А проф. Љ. Јонке је, поводом тога, у загребачком Језику (IV, 43-48), у чланку с називом *Је ли облик футура I сложеница?* изнео супротно схватање и навео је неке разлоге који би говорили противу тога да футур уопште може бити сложена реч. За Јонкеа је он, дакле, увек, без обзира на ред чланова од којих је постао, сложен глаголски облик, па га је, према томе, уколико нема неког важнијег критерија у томе питању, исправно писати једино као облик од две посебне речи (дакле: *носит ћу*, а не *носићу)*. Овакво схватање Јонке образлаже углавном оним истим доказима којим га је образлагао Т. Маретић у својој великој Граматици и стилистици хрватског или српског језика.

У своме ранијем расправљању овога питања ја сам, мислим, доказао да се разлози нашег великог граматичара не могу одржати. И зато не би било потребно да понављам оно што сам већ једном рекао, али проф. Јонке те разлоге поткрепљује и неким моментима које Маретић не спомиње, а уз то у прилог свог гледишта наводи још један доказ. Осим овога, он мој историски осврт на цело питање допуњава неким чињеницама које сам ја свесно, али не с циљем, обишао, јер сам сматрао да за расветљење проблема нису ни од каквог значаја. И с обиром на све ово ја се ево поново враћам на исто питање.

Почећу оним чиме је проф. Јонке завршио свој чланак. Ја и даље држим да у нашем правопису одлучујуће мерило за заједничко или одвојено писање делова футура треба да буде управо то да ли је он сложеница или сложен глаголски облик. Само у првом случају футур I треба писати као једну реч. А сасвим је разумљиво да се посебни облици двају глагола, макар чинили и једно глаголско време, пишу као две посебне речи. Нико наравно не поставља питање да ли ће се, рецимо, *писао бих* или било који облик потенцијала писати друкчије него у облику како га овде дајемо, јер саставни делови његови, и један и други, чувају и свој посебни облик и своје посебно значење. И облик и значење, по нашем мишљењу, такође чувају и делови из којих је сложен облик перфекта. Зато се никако не можемо сложити с мишљењем према коме се у овоме погледу идентификују облик перфекта и облик футура, и према коме футур *носит ћу* треба писати на исти начин као *носио сам*, тј. као две посебне речи. У овоме последњем случају (с обликом перфекта) оба глагола су у потпуности сачувала своје облике. Оба саставна дела су сачувана и у облику футура, али само ако их посматрамо историски (познато је да у састав футура улази некадашњи супин, тј. данашњи облик инфинитива без крајњег *и*). Према данашњем осећању претставника нашег књижевног језика крњи инфинитив, без крајњег *и*, није правилан инфинитив. А да то није и да се у само једном изузетном случају таквим не може сматрати, — ово нам потврђује употреба тога облика с вокалом *и* на крају, не само у другим службама него и у футуру само када помоћни глагол долази испред њега, и уопште када је друкчији распоред футурских чланова, иако би у таквим положајима, бар с фонетске стране, било много мање сметњи за употребу инфинитива у футуру.

Одбрану књижевног карактера овога облика (инфинитива без *и* на крају) коју даје прво Маретић, а према њему и Љ. Јонке, ми никако не можемо примити и поред све ширине његове употребе у народним говорима и у народним песмама, па донекле и у уметничким. И никако нам није јасно зашто да се онда књижевни карактер не призна и таквом инфинитиву глагола на *-ћи* када се употребљава у облику футура,

јер се и овај инфинитив употребљава окрњен и у народним говорима и у песмама, исто као инфинитив на *ш*. Ако пођемо од претпоставке да је футур сложен глаголски облик, никакве промене не долазе у обзир у сандхију ни кад се инфинитив завршава на *ћ*, колико ни кад се завршава на *ш*, јер по претпоставци која идентификује *оӣеш ћу* и *ӣочеш ћу*, морало би се допустити и идентификовање: *доћ ће* са *ӣомоћ ће добиши*, рецимо, *ноћ ће ӣровесши* и сл. везама, у којима се оба *ћ* пишу, иако се у изговору само једно чује. Иначе широка, па ни најшира употреба облика речи са испуштањем, или дометањем или мењањем појединих самогласника, што је све у стиховима допуштено из метричких разлога, тим облицима не даје књижевни ранг. Друкчије не говори ни проф. Ст. Ившић у својој расправи *Нешшо о језику у нашој версификацији* (Jezik I, 10-18), из које Јонке наводи примере да њима поткрепи своју тезу. А управо то — да се вратимо на само питање — што се, на једној страни, у перфекту чувају оба облика потпуно неизмењена, а што је на другој, у футуру један од два облика (инфинитив) измењен, тамо наравно где је измењен, — не допушта да се перфекат и футур у овоме питању идентификују. Ја сам ово изричито нагласио и у својој већ спомињаној расправи *Сложени глаголски облик или сложеница*. А ми се с Јонкеом, осим тога, не можемо сложити ни кад тврди да је енклитични облик *сам* (у перфекту), исто тако као и помоћни глаголски облик *ћу* (у футуру), „изгубио своје првобитно егзистенцијално значење, те показује само прошлост без обзира на основно значење постојања, које има глагол *биши, јесам, сам,* за разлику, напр., од облика за футур II *носио будем*" (Jezik IV, 2, 46). Пре свега, помоћни глагол у перфекту не показује само прошлост, и уопште не показује прошлост. У овоме облику то казује радни глаголски придев, а енклитични облик помоћног глагола *сам (си, је, смо, сше, су)* означава везу те радње (која се вршила или извршила у прошлости) са садашњошћу (в. А. Белић, Јужносл. филолог VI, 122 и 124 и Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski II, 48). У тој функцији он чува баш своје основно значење, док помоћни глагол *ћу (ћеш, ће, ћемо, ћеше, ће)* основно, волунтативно значење у футуру губи, како сам то ја, али не први а, већ у својој расправи истакао. А да се ова два енклитична

глаголска облика међусобно разликују у односу на основна њихова значења, то потврђује и ширина употребе првог од њих у другим функцијама. Употреба енклитичних облика глагола *јесам* у функцији споне именског предиката са субјектом јасно говори да они имају исто значење као и акценатски облици; *Он је храбар = Он јест храбар, Петар је болестан = Петар јест болестан.*

Разлике у значењу између пуних и енклитичних облика презента глагола *јесам* нема ни у служби за грађење перфекта; и *Он је носио* значи исто што *Он јест носио.* Пун облик помоћног глагола је овде, тј. у перфекту, истина, сасвим необичан. Али не зато што би он ту имао неко друго, а не значење које има енклитични облик, него што се он ту врло ретко употребљава. А не употребљава се овде опет због његове ограничености на мали број случајева употребе — на почетак реченице (па и овде у упитним реченицама од 3-ег л. једн. долази искључиво енклитични облик) и на изузетно наглашавање. У служби за грађење перфекта, међутим, енклитични облик помоћног глагола, сем у упитним реченицама, не долази на почетак реченице већ иза радног гл. придева *(носио сам)*, иза имена субјекта (ја *сам носио),* или иза било којег дела реченице (и пре *сам носио).* Али када је овај облик, који означава везу прошле радње са садашношћу, потребно нарочито нагласити, тј. када је, како се обично говорило, сила у говору на помоћном глаголу, онда се место енклитичног употребљава негов пуни облик (ја *јесам* носио).

Случај с футуром и са значењем помоћног глагола у њему је свакако друкчији. Јер облици глагола који означавају још неизвршене радње, како је на то први указао познати наш синтаксичар А. Мусић у својој расправи *Значење перфективног презента у негативним питањима* (Јужносл. филолог I, 27-34) у упитним реченицама имају волунтативни карактер. Овога карактера утолико пре морају бити облици глагола *хтети,* који у основи својој носи управо волунтативно значење. У упитним реченицама, дакле, у којима помоћни глагол долази на почетку, где се редовно употребљава у пуном облику, — облик футура не може бити слободан од споредних модалних примеса да би значио право будуће време

(исп. А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, 365), гдё се изразито осећа семантичко померање помоћног глагола *хтети* према основном значењу његову, које је (померање) јасно истакао још П. Будмани у Рјечнику ЈАк (књ. III, стр. 667/1). А јамачно и наглашавањем глагола *хтети* у футуру, тј. употребом пуних његових облика, као у примеру: *Хоћу поћи, па да нећу доћи,* — у футур уносимо оне примесе о којима смо мало пре говорили, дајемо му модални карактер, овде — готовости на извршење радње. Ништа од свега тога ми немамо у односу између значења акцентских (пуних) и енклитичних облика помоћног глагола у перфекту.

Осим тога, енклтични облици глагола *хтети* ван футура се (како сам то и раније споменуо), врло ретко употребљавају, док су енклитични облици глагола *јесам* у служби споне именског предиката, ако не чешћи, свакако бар исто толико чести колико у служби за грађење сложених глаголских облика. А и та чињеница није без извесних утицаја на једнако, односно различно понашање ова два помоћна глагола у облицима у чији састав улазе. Нарочито не треба губити из вида оно што сам ја и раније истакао да је, наиме, стварање футурске сложенице могла условити и сама промена облика првог саставног дела њеног. Ја сам овоме чиниоцу дао управо претежнији значај зато што нигде где у футуру имамо пун облик инфинитива до стварања сложенице није дошло, мада су сметњу овоме чинили и други, опет лингвистички моменти, које овде не мислим понављати (њих сам такође у првој својој расправи о овоме питању изнео; в. Наш језик VI, 223/24).

На промени облика инфинитива у футуру, која је у првоме реду, по нашем мишљењу, условила стварање футурске сложенице и овде ћемо се задржати.

Проф. Јонке брани ранију Маретићеву тезу, такође углавном Маретићевим доказима, који се, рекли смо, не могу одржати. Он прво сматра да се инфинитив без крајњег *и* може сматрати књижевним обликом зато што се употребљава и у народним и у уметничким песмама, утолико пре што „језик умјетничкога дјела по некима претставља највиши домет језичког израза“ (Jezik IV, 2, 47). Што се језика уме-

тничког дела у односу на висину домета језичког израза тиче — ми то наравно не споримо. Али се у питању облика крњег инфинитива не ради ни о каквом уметничком изразу, већ о томе да ли ми овај облих можемо или не можемо сматрати за књижевни. А пошто он за такав досад није признаван и поред све ширина његове употребе у народним говорима, он то, за нас бар, сад одједном не може постати. Овај ранг му јамачно не може дати ни песничка слобода да се из метричких потреба с правом испушта крајње *и*, макар како се често та слобода користила и у народним и у уметничким песмама.

Што проф. Јонке крњем инфинитиву у погледу права на употребу у књижевном језику даје преимућство над слосложеницом *регби*, он у томе нема право. Нема, пре свега, из принципских разлога. Крњи инфинитив је само облик који ни у једном лингвинстичком делу досад није признаван за књижевни; *регби* је, међутим, само реч, и то реч домаћег порекла. А све речи у њиховим различним, често многобројним значењима, као и синтаксичке особине заједно с фразеологијом, уколико нису унесене са стране, иду у књижевни језик. И књижевници управо коришћењем ових елемената, а не рушењем обличке граматичке системе, тј. „опћените језичке правилности", и иду к домету све вишег уметничког израза, на који се Ј. позива.

Проф. Јонке није у праву ни кад каже да је *регби* „толико провинцијалистичка" реч. Ми ћемо то показати давањем примера које смо у знатном броју нашли у Грађи Института за језик Српске академије наука, а који су забележени код већег броја писаца и у неколико познатих наших књижевних часописа из врло блиске прошлости. Ево само по једног примера из неколико писаца:

> Велике, *регби*, љубичасте очи као да је покривала мрена невесеља (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 1953, 156); *Регби*, свој тој еволуцији свијета билинског (Н. Нодило, Есеји, 23); А он *регби* да мора тим разбојницима за то још захвалан бити (Ј. Козарац, Изабране приповијести, 244); На први дан нове године уждио сјевер, *регби*, све понесе (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 68);

И, *регби*, сакривао се од тмаста облака (К. Ш. Ђалски, Под старим крововима 1912, 14); Пухта, *регби*, доводи у неку везу наследно право с породичним (В. Богишић, Положај породице 1893,4); Ну *регби* да оне шибају на високо (А. Тресић Павичић, Побједа криепости 1898,26); *Регби* је спојена реч од рекао би: Како трчи, *регби*, не стаје на земљу (Ј. Ј. Змај, Збирка речи); Живот је оваквих крчилаца, *регби*, само приправа за коначно дјело (М. Нехајев, Раковица 3); *Регби* да је и она дио тога дана (И. Ћипико, Крај мора, 154); Враћао сам се кући и разговарао о томе, *регби*, психолошком парадоксу (С. Вулетић, Људи, 21); И све је то чудновато, *регби*, мало смијешно (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 11); И *регби* то није душа (М. Беговић Пјесме 1925,11); А глас јој је звучао смјело, па *регби* да се није бојала ни стидјела преда мном (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 94); Излијеваше се и улијеваше море пуно треске и неодређених звукова, *регби* душе махнитаца и жртава круте државне мисли (Л. Војновић, Дубровачка елегија, 31); Браним га од муха које су, *регби*, чезнуле за распадањем (М. Косор, Приповијести 1916, 128); *Регби* да нису имали коме да пишу (А. Матош, Бранково коло 1904,1381); Захваљујући час морнарима, час мењачима који су се, *регби*, тркали у давању бакшиша (А. Цетинео, Мештар Иван, 161); С неким чудним посмијехом у коме бјеше забуне и, *регби* ироније (Д. Анђелиновић, Галебови, 3); Но од свих старих навика ова последња била је, *регби*, најдубљег коријена (В. Цар Емин, Старци, 1917,14); Али су ови, *регби*, мање одлучни (Срђ 1902,1); Рецитује некако иронички..., *регби* да чита (Српски књижевни гласник XV,84); Све се, *регби*, веселило оној клици зор-јунака (В. Назор, Словенске легенде, 4); Синуше варнице, а пушка, *регби*, само једна пуче (Б. Будисављевић, С личке руде, 9); Па се онда повлачила ниједна и, *регби*, постиђена због људске слабости (Ива Адум, превод романа Будемброкови од Т. Мана. Загреб 1950,583).

Из наведених примера видимо да је сложеница *регби* у широкој књижевној употреби на западу и југозападу, не само код хрватских (а дакако више код ових) него и код српских писаца у Хрватској, Далмацији, Црној Гори, и да је такву срећемо и у најпознатијим књижевним часописима на истоку (у Бранкову колу у Српском књижевном гласнику и др.). О њеном некњижевном или ограничено провинцијалистичком карактеру, дакле, не може бити говора.

Јонкеовом пак неприхватању мишљења по коме се и само сложеницом *регби* обеснажује Маретићево схватање да се енклитике не могу срастати с акценатским речима на које се наслањају не може се наћи оправдања. Ако је то и једини такав пример, он ипак Маретићево схватање чини неприхватљивим. Супротно од овога би се могло тврдити једино када би било примера енклитика иза акценатских речи измењеног облика у којим би (примерима) и поред тога остајале као посебне речи. А, колико је нама познато, таквих случајева нема, па зато нема ни срастања енклитика с акценатским речима које им претходе. Маретић је, несумњиво, овај усамљени случај био изгубио из вида кад је дошао до своје констатације, а пошто других идентичних примера нема, он је и могао доћи до закључка да се „енклитике никад не пишу заједно с речју која је пред њима. Ако сам ја мешао заједничко писање са срастањем речи о којима говоримо, то не само да не мења суштину ствари него се овоме, мислим, не могу чинити никакви приговори, јер се пише заједно само оно што чини једну реч (и то увек треба писати заједно) и обрнуто: док две речи не срасту у сложеницу, њих јамачно није допуштено писати као једну реч.

Сложеница *регби*, да се на њој још мало задржимо, иде у прилог нашем схватању да и измена облика, а не само измена значења (мада се и оно, видели смо, у футуру променило) једног од саставних делова условљава стварање сложенице, јер *регби*, као сложеница, значи управо оно исто што су значили њени саставни делови пре њихова срастања у једну реч; *регби* је, хтео сам рећи, по значењу своме потпуно једнако са: *рекао бих* или *рекло би се.* И ти се посебни облици,

заправо та потенцијална реченица, од које је постало *регби*, с потпуно истим значењем употребљава напоредо са овом сложеницом.

Проф. Јонке дао је и један нов доказ који по његову мишљењу говори противу једночланости футура. Он у своме чланку каже: „још је важнија од тога теоретског разматрања синтаксичка употреба облика *носит ћу*, за који неки тврде да је заправо сложеница *носићу*. Тај се облик не влада у у реченици као сложеница, него као сложени глаголски облик, као што нам показују примјери: *Носит ћу сутра коку на пазар* и *Не ћу сутра носити коку на пазар*. И ту су синтаксички односи посве једнакй са синтаксичким односима у примјерима: *Носио сам јучер ципеле на поправак* и *Нисам јучер носио ципеле на поправак*". Ми, пре свега, не видимо о каквим се синтаксичким одросима овде ради. Видимо само реченице с истим субјектом и предикатом, које су једанпут потврдне, а други пут одричне. И у вези с тим различан ред речи у њима. Али нам је јасно, и мора нам бити јасно, пошто он нешто ниже то изрично каже, да Јонке овде у „распадљивости" сложенице *носићу* (када се употреби у обичној реченици) налази негацију могућности да она буде оно што јест. У потврду свога схватања он наводи глаголске сложенице *регби, могбудем, смједбудем* и *хтједбудем*, које се према његовом мишљењу никако не распадају, односно које, како Ј. каже, „не доживљују, па ни у пјесничком језику такво цијепање". Користим се, прво, овом приликом да исправим случајно учињену омашку у мојој већ навођеној расправи у којој, на стр. 221 (НЈ, књ. VI) стоји да је у њима (реч је о глаголским сложеницама: *могбудем, хтедбудем* и *смедбудем*) само значење првога дела измењено, а значење саставних делова је остало исто", а ја сам, очевидно је, хтео рећи да је у њима само о б л и к, а не значење првога дела измењено. А затим, ако се друкчији распоред делова футура од онога који ти делови имају када он постаје сложеница може сматрати „цепањем" сложенице на њене саставне делове, како то квалификује проф. Јонке, онда није тачно да се и сложенице: *могбудем, смедбудем* и *хтедбудем* не цепају. Врло честа њихова употреба код старијих писаца, за коју налазимо пот-

врде у Рјечнику Југославенске академије, па и код Вука Караџића у његовој прози (в. Граматику и стилистику Т. Маретића, стр. 556) до данас је скоро ишчилела, како из књижевне тако и из говорне употребе. Место тога се пише и говори: *будем могао, будем смео* и *будем хтео*. А овај се облик предбудућег времена тих глагола, као и облик с инфинитивом место радног придева, употребљавао напоредо са горе наведеним сложеницама истог значења (а сложеницама су оне могле постати што је долазило до измене једног од њихових саставних делова). Тако исто се и саставни делови сложенице *регби* не употребљавају само у облику *рекао бих* и *рекло би се*, него и у облику *бих рекао* и *би се рекло*. И њени саставни делови се, дакле, употребљавају и у друкчијем реду од онога у коме су се срастали у сложеницу. Али се то ништа не противи правилности ни ове ни претходних сложеница. Јер две или више речи сложеницом постају када су у дугој употреби и истом реду међусобно чврсто везане, наравно ако настану и други услови који ни за Ј. ни за мене, ни за било ког језичког стручњака, нису спорни. А да ти услови за стварање футурске сложенице типа *носићу* нису недостајали, — то смо, мислим, довољно јасно показали.

О распадљивости тј. о цепању оваквог једночланог футура се и не може говорити; овај облик није распадљив, нити се он као сложеница цепа на своје саставне делове, него је футур од крњег инфинитива, односно некадашњег супина глагола на *-ти* и енклитичних облика презента глагола *хтети*, када су ти облици стајали у реду како су овде казани, непосредно један за другим, — постао сложеницом, јер је само у томе случају било услова за ово. Ред чланова футура у одричним реченицама, и уопште када овај облик није био на почетку реченице, није добивен распадањем или цепањем било какве сложенице, него је тај ред одраније био такав. И у томе реду чланова футура није могло доћи до стварања сложенице зато што он (тај ред, мислим) није сталан, него се мења од случаја до случаја, и што се оба члана футура у њему чувају у неизмењеном облику. Нешто другим речима — футур који је већ једном постао сложеницом то и остаје, а двочлани облици нису добивени никаквим це-

пањем, него су такви били и такви остали, јер су управо ред у коме су се употребљавали и облик делова који они у таквом реду имају искључивали и искључују стварање сложенице. Потврда за ово ми налазимо и у другим језицима, у којима је, као и у нашем, футур од двочланог постао једночланим обликом. А познато је да је он такав постао у романским језицима, например. У првој својој расправи ја сам указао само на облик футура у француском језику, као најшире познатом. Исто такав је он и у талијалском, шпанском и португалском. Али је у неким од ових језика, у историској епоси развитка, до краја XVI века (у шпанском) чувао, а у неком од њих (у португалском) још увек у извесним случајевима чува некадашњу двочланост облика о којој нико не мисли, нити се може мислити, да је добивена цепањем једном већ добивене футурске сложенице. Облик футура је, напротив, тамо остао двочлан у случајевима када се између његових делова налази једна или више заменица (исп.: „En a. espagnol, les deux éléments composants du futur pouvaient, comme dans d'autres langues, être séparés par un ou plusieurs pronoms: *dar le has, dezir vos lo he,* etc. ne sont sortis d'usage qu' à la fin XVI-e siècle (on trouve encore chez Cervantes lui-même *ayudar-te he).* Des formes equivalentes restent toujours possibles en portugais (*dir-me-as, dar-vos-emos,* etc.) (Eduard Bourciez, Éléments de linguistique romane, Paris, 1946, & 388 b).

Иза овога ћемо рећи још нешто о мишљењима граматичара и о историји начина писања футура о коме је реч. Од хрватских језичких стручњака из прошлости које ја у својој расправи нисам споменуо, проф. Јонке указује на граматичаре Илирског покрета Вјекослава Бабукића и Антуна Мажуранића, који су од тридесетих година прошлога века облик футура сами редовно писали и тражили да се он увек пише као сложен облик од две речи. Исто тако се Ј. позива и на нешто каснијег хрватског писца, између осталог и школских граматика, Адолфа Вебера Ткалчевића, загребачког каноника и вођу тзв. загребачке граматичке школе, који у својој Словници хрватској 1876 г., и према наводу из Јонкеа, „каже да се *бит̄ ћу* у брзу изговору изговара као једна ријеч, па тако неки писци пишу и: *бићу,* за чим се нетреба поводити,

јер би се онда морало писати и *биосам* (интересантно је да се овај неодрживи разлог понавља и данас после 80 година — М. С.) чега ипак они писци нечине".

Ја сам преко ових мишљења о облику футура прешао не зато што су ми она била непозната, или што сам се плашио да ће обеснажити моје схватање о овоме облику, не, дакако, ни што не ценим заслуге овде поменутих граматичара које су они имали за развитак науке о нашем језику, него зато што Хрвати већ од краја XIX века (тј. од појаве правописа Ивана Броза и велике граматике Томе Маретића) отступају не само од многих њихових правописних принципа већ и од већег броја граматичких облика. А колико су ови граматичари у многоме чему далеко од онога што су Хрвати пре више од шест деценија прихватили може се закључити и из саме Веберове реченице коју ми из Јонкеова цитата овде преносимо. Карактеристично је, међутим, да и Вебер - Ткалчевић признаје да су и у оно време неки писци футур типа *бићу* писали овако, тј. као једну реч. И то свакако нешто значи. А међу осталим хрватским писцима који су тај футур писали на овај начин, што значи да су га осећали као једну реч, било је, како смо рекли у својој ранијој расправи, и неколико значајнијих граматичара. Између њих су неки тврдили да „у овоме случају", тј. кад „окрњени енклитични презент *ћу*" стоји иза инфинитива „здружује се с њим у једну ријеч" (П. Будмани, Рј. ЈАк. III, стр. 667/2). Па кад се к томе дода да су сви српски писци, међу њима — сви граматичари, од Вука Караџића до данас, као и сви страни научници писци граматика српскохрватског језика футур глагола с инфинитивом на *-ти* кад непосредно за њим долази енклитични облик помоћног глагола — писали као једну реч, то је такође доказ да су се некадашња два члана футура слила у једну сложену реч.

Најзад, нешто и уз обавештење што сам га у првој својој расправи дао о начину писања футура у ранијим вековима наше књижевности. Ја сам тамо рекао да облике футура у којих се чува крајњи сугласник *т* инфинитивног дела његова, ма писао се он и заједно с помоћним глаголом *ћу (ћеш, ће, ћемо, ћете, ће)*, можемо сматрати сложеним глаголским

обликом од два посебна члана. То из разлога што су се неки пут и друге енклитике у то време писале заједно са својим акценатским речима. Али су многи такав футур, с инфинитивом на *ти* и облицима *ћу ћеш*..., писали заједно из разлога што су се држали историског правописа, а не зато што тај облик нису осећали као сложеницу. За оне пак друге, према Маретићевој Историји хрватског правописа бројније писце што су овај облик писали као једну реч, и према фонетском начину писања — футур о коме говоримо је, како смо већ рекли, био сложеница.

М. Стевановић

О НЕКИМ СПЕЦИФИЧНОСТИМА У УПОТРЕБИ ПРИПОВЕДАЧКОГ ИМПЕРАТИВА

1. У мом матерњем говору (у Цуцама, Срез цетињски, Црна Гора) приповедачки императив је, као и у другим црногорским говорима, сасвим обичан облик. За његову употребу карактеристично је ово.

а) Њиме се казују трајне радње, нарочито радње које су дуже трајале — кад се то дуже трајање жели нарочито истаћи. Врло често се особито дуго трајање радње изражава понављањем тог облика (обично се понови једном или двапут, ређе више пута).

Иако се њим истиче дужина трајања радње, ипак то није неограничена радња. Насупрот имперфетку, којим се казује трајна радња схваћена статички, овим обликом се казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању.

Прошле радње могу се казивати углавном са двојаким циљем: или да се, саопштавајући да је нешто рађено или урађено (односно да није), окарактерише садашња ситуација, тј. ситуација у тренутку говора, или пак да се оживи, наслика, предочи нека ситуација (односно низ догађаја) у прошлости. Приповедачки императив употребљава се у овом другом случају.

Природно је што такво предочавање ситуација из прошлости захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената.

Може се рећи да је један од емотивних врхунаца приповедања кад приповедач жели да интензивно истакне дуго трајање радње. У говору се то постиже нарочитом, потен-

цираном интонацијом; резултат тога су наглашавања која и по интензитету, и по тону, и по трајању прелазе оквире нормалне акценатске системе. Те акценатске „деформације“ могу довести и до трајне промене гласовног склопа овог облика (подразумевајући и акценат као један од елемената гласовног склопа).

Примери: *А ја̄ чѐка̄ј, чѐка̄ј неће ли ко до̂ђ, а оно̄ нѝђе нѝко̄га. А он до̂ђе, па̄ сто̂ј, сто̂ј, сто̂ј — да ти̅ нѐ до̂ђе, ћаше се тӯн ока̏менӣт. Та̏де̄ о̏ни кре̑ни, па̄ ѝдӣ, ѝдӣ, док су ѝза̄шли навр̑ оне̑ пла̏нине̑. Она га потку̏пи, па̄ но̂с, но̂с — помѝсли кӯ[ђ] ће с њи̅м: усре̏[д] кӯће̑!*

Овакве радње могу се казивати не само несвршеним глаголима већ и свршеним, обично ингресивним: *Стӯшти се* [аор.] *низ онӣ до̂, а ја̂ за њи̅м: потр̏чи ја̂ — потр̏чи о̏н, потр̏чи ја̂ — потр̏чи о̏н — и не мога̏х га стѝћ. А он ӯпри, ӯпри — јѐдва пре̏врну онӣ ка̏ме̄н.*

У овом значењу приповедачки императив подједнако је обичан у I и III лицу једнине и множине за „доживљене“ и „недоживљене“ радње.

б) Приповедачким императивом радо се казују свршене радње које се по извесном реду, обичају, или узајамној зависности понављају у прошлости. Овде има извесне квалификативности, али друкчије него што је она која се исказује облицима несвршених глагола, где је она означена самим глаголским обликом. Овде је, напротив, то понављање по правилу означено неким језичким средством ван глагола, дакле у реченици. *Кад го̏ђ ја̂ уљѐзи, о̏н иза̂ђи* (повремено улажење говорног лица узима се као познато саговорнику; понављање излажења означено је не самим обликом *изађи*, већ зависном реченицом).

Доста често се у конструкцији типа *ћа̄х до̂ћ*, која има квалификативно значење за прошлост, инфинитив замењује императивом: *Он ва̏зде ћаше до̂ђи пре̑двече̑.*

И у овом, квалификативном значењу овај облик је једнако обичан за I и III лице једнине и множине за доживљене и недоживљене радње.

в) Овим обликом се, најзад, казују у оквиру неког организованијег приповедања обичне свршене радње. И огра-

ничена трајна радња, схваћена више као чин или догађај а мање као процес, може се казати приповедачким императивом. Овакав приповедачки императив ближи је овој категорији него претходним, што се види из тога што се често може заменити свршеним глаголом.

... Крѐни о̏на пу̑т ку̏ће̄, и припи̑та̄ј пр̏је то̏га̄ Ми̏рка да ни̏је што̄ чу̏о. Ни̏шта јо̄ј о̄н не шће̏ни ка̄за̏т, но̄ не̏што про-мр̏мори, теке да му се про̏ђе̄. Њо̂ј бо̏гами не̏ка̄ко би̏ди за̏мӣса̄, па̄ јо̏пе̄т приупи̑та̄ј. А о̄н с' учи̏ни не чу̑т и побје̏зи о̄толе̄ ... До̏ђи ми̑, (при)че̏ка̄ј га једно по̄ са̑та, па̄ о̏нда̄ крѐни да и̏де̄мо.

У недоживљеним ситуацијама овакав приповедачки императив подједнако је обичан за I и III лице. Али ако су радње доживљене, приповедачки императив употребиће се само за I лице (он или аорист). За III лице употребиће се по правилу аорист. Тако би и горњи одломак у причању једног од учесника морао изгледати овако:

Крѐни (или кре̄ну̏х) ја̑ пу̑т ку̏ће̄, и припи̑та̄ј пр̏је то̏га̄ Ми̏рка да ни̏је што̄ чу̏о. Ни̏шта ми о̄н не̏ шће ка̄за̏т, но̄ не̏што про̏мрмори, теке да му се про̏ђе̄м. Ме̄не бо̏гами би̑ (би̏ди) за̏мӣса̄, па̄ га јо̏пе̄т приупи̑та̄ј. А о̏н с' у̏чини не чу̑т и по̏-бјеже о̄ноле̄.

Падају, дакле, у очи две ствари.

Прво — није подједнако обичан приповедачки императив за казивање свршених радњи ио них које се могу схватити као трајне (тј. трајних радњи и свршених које се понављају). Са мање ограничења употребљава се у овом другом случају.

Друго — није подједнако обичан приповедачки императив у првом и трећем лицу. Са мање ограничења употребљава се у првом.

Што се тиче употребе приповедачког императива у другом лицу, она је врло ограничена, прво, тиме што се у приповедању врло ретко догађа да се некој особи прича о њој самој и, друго, тиме што за друго лице вреде иста ограничења као и за треће. Ван тих ограничења може се употребити и за друго лице. — *Кад го̄ђ ти̑ погле̄дни пу̑т ње̏га, а о̏н окре̄ни гла̑ву, ка̄ да те ни̏је ни гле̏да̄* (квал.).

Сасвим је обична и употреба одричног облика. А *он не би̏ди ли̏јен ... До̏ктор га прегле̏да̄ј, а о̄н му не пла̑ти ни па̑ре̄ ...*

Он онȁкō бȁни у кŷћу — не назȍви ūм ни ūомâгабōг ... Ипак треба рећи да је потврдни облик чешћи; то долази отуда што се приповедачки императив не употребљава за радње које су се догодиле било кад у прошлости, већ за радње које имају одређено „временско место“ у оквиру низа догађаја о коме се приповеда. Одрични глаголски облици употребљавају се, напротив, знатно чешће за апсолутно негирање, негирање за било које време у прошлости. Стога се одрични приповедачки императив употребљава углавном онда кад се зна у које време се могла вршити изостала радња.

И ограничена употреба приповедачког императива у зависним реченицама објашњава се природом његовог значења: он се употребљава у оним типовима зависних реченица који су у складу с његовим значењем. Тако у оним типовима зависних реченица које не значе неку прошлу радњу не може бити приповедачког императива (у разним модалним, например). А ако је природа зависне функције реченице таква да дозвољава и значење неке реалне прошле радње, онда је приповедачки императив сасвим употребљив облик. — *Кад ȍна уљȅзи, ȍн ūобјȅзи нȅкуђ; ūȁдē јȅдан ūȍђи и дрŷгū осūȁни, ūā онû ūе осūȁни лȅгни да сūâвā*; *ūȁдē ȍн ūȍђи, — ма иȁко ȍн ūȍђи, ȍни не смјȅдни кȁзȁū.*

Како се види из наведених примера, то су обично тренутне радње. У квалификативном значењу (већ због саме природе тога значења) ређа је употреба приповедачког императива у зависним реченицама. Ипак су сасвим обични примери као: *Кад гȍђ ȍн дȍђи, ȍни му се скрûј*; *ко дȍђи, ūлâūи, ко не дȍђи — нûшūа*, итд. Зависном реченицом се никад не казује радња чија се дуготрајност жели нарочито нагласити (бар кад је у питању таква наглашена трајност као она о којој је горе говорено). То је разумљиво: ако се нарочито наглашава та трајност, то наглашавање постаје психолошки центар саопштавања, и зато добија место у главној реченици.

Према томе, у овом говору једино специфично ограничење у употреби приповедачког императива јесте оно поменуто, тј. оно које се односи на II и III лице при казивању доживљених тренутних радњи. Једино се оно не може објаснити природом значења овог облика, односно природом

самог приповедања, како смо видели да се објашњавају остала ограничења: у другом лицу, у одрицању, у зависним реченицама. Овде, напротив, нема никаквог значењског разлога за то ограничење.

2. Да видимо да ли је овакво стање и у другим јужним говорима. Подаци у дијалектолошким и другим радовима не дају сасвим потпун и прецизан одговор на ово питање. Изнесене констатације претежно су опште природе.

„Хисторички императив је веома обичан у говору јужних крајева, али то је дијалектизам. Изван тих крајева не говори се и не пише... у зависним реченицама (на пр. кад ја тамо дођи...), а није ни мало обичан с негацијом (на пр. он ме позва, а ја не дођи)“ (Т. Маретић).[1]

„У живом причању чешћи је он [приповедачки императив] и од самог приповедачког презента. *По̄тр̏чи* ја та̑мо, а он отишьᵃ. Те ми *изиђи̏*, а њи̏[х] јо̏ш не̂ма. Оћаше ми *прине̏си* др̏ва, *зако̏љи* ја̏гње... ће̏ди, а ја са̂м вр̄ти̏“ (М. Стевановић).[2]

„Од индивидуалних особина појединаца зависи уколико ће... бити употребљени футур и императив („историски“). Чини ми се ипак да је први обичнији у првом [„у приказивању догађаја из сопственог памћења“], а други у другом [„по чувењу“] стилу... У причању „историски“ императив употребљава се често удвојен кад се код несвршених глагола хоће да истакне дуго трајање радње: *тра́жи* г(а) он тра́жи — ни̏ђе да га на̑ђе̄... Дуго трајање радње хоће некад да се истакне и дуљењем вокала... *ће̏дӣ*, *ће̏дӣ* до мр̏кла мра̂ка... Ваљда под утицајем ових глагола са императивним наставком *и* дошао је и сасвим други облик ове врсте императива у глагола *чекати* и *гледати*: *че̏ки* и *гле̏ди* (*че̏кӣ* и *гле̏дӣ*)... Дуљити се може и основни вокал, али тада настаје редуковање вокала наставка. То се дешава у глагола кретања: *водити*, *возити*, *носити*, *гонити*, *ајде* и *бјежати*:... *во̂д*, *во̂д*, па у̏ стају.“ (J. Вуковић).[3]

---

[1] Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика, написао проф. Др. Т. Маретић, Загреб 1931 (стр. 537).

[2] Михаило С. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (стр. 119).

[3] Јован Л. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII (стр. 84, 97-98).

„Употреба историског императива је у живом причању врло обична. *Говдри* јâ њѐму ... но ȍ[н] не слу̏ша̄ ... Редак је императив у зависним реченицама: Ка̏ко мѝ *уљѐзи* а-ȍн-се заби̑ ... Кад се дуго трајање радње хоће нарочито да истакне императив се понавља: ... *Пи̑[ј]* ȍни *пи̑[ј]* дȍкле пȍче̄ше да бестија̏у" (Б. Милетић)[1].

„Кад има да се назначи веће трајање глаголске радње и када хоће да се то нарочито истакне, онда се употреби истор. императив и тај се облик неколико пута понавља ...: Ја ту *чѐки, чѐки* — њега нема... Те ми *по̑ћери, по̑ћери* до саме главице" (Д. Вушовић).[2]

Како се из наведених констатација и уз њих наведених примера види, приповедачки императив употребљава се и у осталим црногорским и херцеговачким говорима у истим значењима. Али се из тих података не види постоји ли у тим говорима поменуто ограничење за употребу приповедачког императива у причању догађаја из сопственог памћења, јер су тамо дати појединачни примери, без ширег контекста из кога би се могло закључити је ли говорно лице казане радње доживело или није. Опширнијих текстова нема много, а употреба приповедачког императива у њима слаже се са стањем које сам констатовао за свој говор.

Изгледа да је слично стање и у староштокавским говорима. (У текстовима Маринка Станојевића[3] нема приповедачког императива, изузев неколико примера са *ајд* у трајном значењу, што би могло значити да је он обичнији у јужнијим староштокавским говорима).

„Императив се, необично често, чешће него у другим дијалектима нашим, употребљава овде особито у јужноморавском дијалекту, у причању у значењу аориста *Докле ја разбѐри* [631]... *А Ту́рчин укра́дни деше́* [672]... *Ја у̏знем ... ка́пу ... па сипу́ј во́ду* [662]" (А. Белић).[4]

„У служби за изношење прошлих радњи обичан је и облик императива. И то не само за радње које су се вршиле

[1] Д-р Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗб IX (стр. 561 —2).
[2] Данило Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине, СДЗб III (стр. 70).
[3] Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат, СДЗб II.
[4] А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗб I.

(извршиле) у присуству приповедача, већ и за оне о којима је приповедач могао од другог сазнати, дакле и у функцији аориста и у функцији приповедачког презента односно перфекта... Па се по́сле дӣгни... па ко̏љи кра̏ве и воло̏ве и ба́цај на жа́р те jе́j (М. Стевановић: Ђаковачки говор).[1]

И овде се, како се види, приповедачки императив може употребити и за трајне и за свршене радње, али се ни за ове говоре не може закључити је ли његова употреба у II и III лицу на поменути начин ограничена. У дужим текстовима које Белић на крају да́је овај облик је врло редак, тако да се никакви одређени закључци не могу извући.

3. У извесном правцу одређенији подаци могу се добити анализом језика писаца који су и у књижевности употребљавали говор свога краја. У ту сврху прегледан је Његошев *Горски вијенац* (Њ)[2] и Љубишине *Приповијести црногорске и приморске* (Љ.)[3]

Што се значења тиче, из наведених примера види се да се оно у потпуности слаже са оним које сам констатовао за свој говор. То ће се видети из неколико примера.

а) За дуготрајну радњу: *Па бродове њима напунили и тиска' их у свијет бијели, те довукуј благо из свијета и притискај земље и градове* (Њ. 72). *Чекај, чекај три дебела сата* (Љ. 9).

б) За понављану свршену радњу: *Кад се шћаше ођест куђ да иде, па обуци оне пусте токе* (Њ. 98). *Проси сваки трећи дан да му дође* (Љ. 45).

в) За тренутне радње: *Дочекали карван од Никшића, покољи се на друм са Турцима, четрнаест посјеци Турака и узми им седамдесет коњах и двије три ухвати робиње* (Њ. 26). *Кад дођи поп нема друге исповијести* (Љ. 45)... *У то дођи андио... дохвати га... и пренеси* (Љ. 213)... *А како ћу је... уловити? питај ја* (Љ. 171) (овде је глагол *питати* перфективног вида).

---

[1] М. Стевановић, Ђаковачки говор, СДЗб XI (стр. 147).

[2] Цјелокупна дјела П. П. Његоша, књига трећа, Горски вијенац, Београд 1952.

[3] Приповијести црногорске и приморске, скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, СКЗ 177.

Што се тиче ограничења употребе приповедачког императива за доживљене радње, треба узети у обзир да „доживљеност" треба друкчије посматрати код писца, а друкчије код усменог приповедача.

Усмени народни приповедач прича прошле догађаје по чувењу старајући се о конкретној веродостојности; он се скоро никад неће толико унети у причање да претстави недоживљене радње као доживљене.

Писац, напротив, по правилу слика догађаје као да их је лично доживео, као непосредни сведок не само радњи него и мисли и осећања. Ово је за писца отступање од конкретне веродостојности у интересу уметничке веродостојности.

А текст који писац приписује својим личностима може бити дат у једном или у другом стилу. Личности ипак говоре претежно у стилу усменог приповедача, што је природно и реалистички, јер се и у стварности тако говори. Али кад писац пушта неку личност да дуже уместо њега говори, или јој чак и цело приповедање стави у уста, у приповедању се почињу јављати елементи другог стила: стила „свуда присутног" писца.

О овим моментима треба водити рачуна при анализи Љубишиних приповедака. Иако има сасвим коректно осећање за употребу приповедачког императива, што се види по доста честој и исправној употреби овога облика у језику јунака *Приповијести*, ипак је приповедачки императив у пишчевом тексту врло ретка, управо изузетна појава. У *Приповијестима* у целом пишчевом тексту запажен је приповедачки императив само два пута. По свој прилици то долази отуда што се писац односи према догађајима као према доживљеним радњама. Видели смо да је у таквој ситуацији употреба приповедачког императива у II и III лицу ограничена; а писац овде приповеда у III лицу. И на та два места где се употребљава приповедачки императив у пишчевом тексту причање је летимично, брзо, без дубљег уношења у догађаје: *Једном о малој длаци не удари* у *беспуће код неке раскрснице... Другом испусти несмишљено оглав из десне руке, а мазга стани на њу... спотакни се и посрни* (Љ. 27). (Отсуство уживља-

вања писца у догађаје потврђује и заменица *неки* ум. *један,* што би морало бити за доживљену ситуацију). — *Не пусти калуђер војсци да мрца откопаје, но скочи на гроб, стани у дубак и почни клети* (Љ. 203). Иначе, у тексту који писац даје као туђ употреба приповедачког императива доста је честа, и у складу је са поменутим ограничењем за доживљене радње. Истина има један пример где је за тренутну, доживљену радњу употребљен приповедачки императив у III лицу: „*Скочи село у разваћу, не дај да се покољемо но разагнај оба кући, а урочи . . . збор*“ (Љ. 172). — Да ли је томе узрок у извесној мери несигурно или пак друкчије језичко осећање, или нехотично мешање стилова — не може се поуздано рећи. Насупрот овом усамљеном, стоје многи примери неупотребљавања приповедачког императива за III лице напоредо са употребљавањем у I лицу.

За разлику од Љубишиних *Приповијести,* у *Горском вијенцу* готово и нема пишчевог текста у ужем смислу. Ипак је једном употребљен приповедачки императив за дуготрајнију радњу: *Послије четрдесет другах причај своје снове* (Њ. 114). Личности пак употребљавају глаголске облике углавном како се употребљавају и у усменом говору, и нема ниједног примера који би се косио са помињатим ограничењем у другом и трећем лицу. Упор. напр.: *Те ја узми троструку канцију, ужени јој у месо кошуљу, враг утече некуд без обзира, а оздрави снаха Анђелија* (Њ. 46).

Иако и код Његоша има гдекоји пример мешања поменутих стилова (писца и усменог приповедача, упор. *Принијеше бритве гроздовима* — Њ. 77 — за недоживљену радњу), ипак се стиче утисак да је језик Његошевих ликова вернији него Љубишиних. Љубиша као да је намерно потенцирао разноликост у употреби глаголских облика, хотећи ваљда да истакне богатство језика. Тако понекад брза смењивања аориста, приповедачког императива и презента нису сасвим у складу бар са мојим језичким осећањем.

Вероватно се и отсуство приповедачког императива у народним песмама мора објаснити као и његово отсуство у Љубишином тексту. То се може рећи бар за песме из оних крајева где је употреба овог облика обична. Маретић наводи

само један пример из народних песама: *Ја с' ӣримакни, а он се одмакни.* Ту имамо квалификативно значење, дакле категорију која не подлеже ограничењу у вези са доживљеношћу.

Иако дакле расположиви подаци не омогућавају поуздан закључак, може се узети да поменуто ограничење употребе приповедачког императива у II и III лицу није уско локална појава, већ захвата шире подручје.

4. Ван поменутих (јужних) говора приповедачки императив срета се знатно ређе. Дијалектолошки радови не дају о томе скоро никаквих података, али се на основу језика писаца може приближно одредити какво је стање. Ради тога прегледани су примери које даје Маретић у *Грамаӣици* и Броз у свом раду о императиву[1], затим вршена су огледна читања код разних писаца (код проте М. Ненадовића, Бранка Радичевића, М. П. Шапчанина и др.). Сем тога прегледани су текстови које дају М. Станојевић, А. Белић, С. Ившић[2] и М. Пари[3]. Пада у очи да се ван поменутих говора скоро никад не срета приповедачки императив употребљен за казивање тренутних радњи. Таквог императива има код писаца из Дубровника и околине, како старијих (Држић: *Донеси ја велицијех игала*), тако и новијих (код Водопића: *Не ӣрођи ни ӣо саӣа*...). Напротив, сви примери из приповедака које је скупио Вук значе „продужну" радњу; она је често казана и свршеним (ингресивним) глаголом. — *Длаку ӣо длаку одрезуј ӣа навезуј. Исцијеӣам, ӣа навали ваӣру и сиӣ се огријем. Дијеӣе... ӣовуци ӣамо, ӣовуци амо. Седне на коња ӣа ӣерај за њима. Седне на коња ӣа ӣоӣерај.*

Тако је и у примерима из личног Вуковог језика: *Срби дочекају... ӣа удри оне и ове.* Тако је у примерима из Даничића. Од свих примера који су наведени код Броза и Маретића[4]), а који нису са црногорско-херцеговачког терена (укључујући Дубровник) само један означава свршену радњу:

[1] Прилози за синтаксу језика хрватскога. I. Императив. Од Ивана Броза, Рад ЈА 76 (стр. 34 и д.).

[2] Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор, Рад ЈА 197.

[3] Српскохрватске јуначке пјесме, скупио Milman Parry, књига друга, Београд и Кембриџ 1953.

[4] Наведени примери узети су из цитираних радова Броза и Маретића.

Неко отиди те то докажи Рему, а он дозови Илију и испребијај га. Овај пример је узет из Милићевића, а он га приписује хајдуку из ужичког краја. На основу овог примера не може се рећи поуздано да ли тако говори писац, или Ужичанин, или писац мисли да се у ужичком крају тако говори.

За распрострањеност квалификативно употребљеног императива свршених глагола тешко је што прецизније рећи, али је сигурно да је знатно мање обичан него приповедачки императив за казивање трајних радњи. Једна мала анкета коју сам извршио показује да је овакав императив туђ језичком осећању београдских интелектуалаца. Теже је рећи да ли је ова категорија приповедачког императива ипак распрострањенија него претходна (за свршене радње). У Паријевим прозним текстовима из Новог Пазара врло је обичан императив у квалификативном значењу, док се у свршеном значењу не срета (истина, томе би могла у највећој мери бити узрок природа забележених текстова). Напротив приповедачки императив за казивање трајних радњи срета се код многих писаца са разних тачака наше језичке територије. Тако код Св. Ранковића[1] *(Кад је лепо време трчи, праши, плеви, окопавај)*, М. Глишића[2] *(Ја ти онда... замакнем, па бежи колико сам жив... Ајде ја, ајде)*, код Ј. Томића[3] *(Девојка удри на себе патљике из шаренило, па трч у коло)*, код М. П. Шапчанина[4] *(А ми трч у собу)*, код Е. Кумичића[5] *(Он устане те бјеж из каване)*, код Бранка Радичевића[6] *(Па све тако пуцај, бери, певај, играј до вечери)*, код М. Парија *(Дофати коло, па на коло играј, певај* — пример из Новог Пазара, 7), такође у Ившићевим текстовима — итд.

Па и у обичном говору београдских интелектуалаца врло је обичан приповедачки императив овог типа *(А ја купим цигарете, па седи и пуши ...*; — *А ми се запричали, па при-*

[1] Светолик Ранковић, Порушени идеали, роман, СКЗ 62 (стр. 127).
[2] Милован Ђ. Глишић, Приповетке, књига прва, Београд 1879 (стр. 40).
[3] Јаша Томић, Назарени, роман, Нови Сад 1896 (стр. 64).
[4] Милорад П. Шапчанин, Целокупна дела, књига трећа, Библиотека српских писаца (стр. 248).
[5] Еуген Кумичић, Сабрана дјела, свезак VII, Госпођа Сабина.
[6] Песме Бранка Радичевића, у Новом Саду 1900 (стр. 84).

чај, ӣричај никад ӣрекинуӣи!). Може се срести чак и у дневној штампи: *Зашо се... човек... и умори, ӣрч овамо, ӣрч онамо, обећаваш... говориш...* — (Политика 9. X 1955).

Треба напоменути да није увек лако повући границу између овог императива и узвика. Разуме се — реч је о специфичној врсти узвика, изведеној од глагола, која и поред свог узвичног карактера чува глаголско значење. По значењу ови су узвици једнаки приповедачком императиву ове категорије. Али треба рећи да овакав приповедачки императив врло често добија ономатопејско значење извесне врсте. Тако је дуљење (нарочито често код глагола кретања, уп. код Вуковића) заправо ономатопејске природе — њиме се опонаша дуготрајност радње; исте је природе и понављање овог облика. Па и специјалном, особито интензивном интонацијом опонаша се „интензитет" збивања, штимунг ситуације. Ипак, примајући извесне особине узвика, ове речи не губе ниједну од битних особина глаголске речи.

5. Из свега изнесенога могу се извући ови закључци.

а) Приповедачки императив неједнако је распрострањен на нашој језичкој територији. Најобичнији је у црногорским и суседним херцеговачким говорима. Такође се радо употребљава у говорима јужне Србије.

б) Ограниченост употребе у осталим, севернијим говорима и у књижевном језику претежно је квалитативна: приповедачки императив се тамо практично не употребљава за казивање свршених радњи, ретко и за такве радње које су се из неког разлога понављале. Напротив за казивање трајних радњи, нарочито таквих чије се дуго трајање жели нарочито нагласити, приповедачки императив је не само сасвим обичан него у извесним позицијама и тешко замењљив облик. Што он ипак није нарочито чест, долази отуда што ситуације које захтевају његову употребу нису нарочито честе.

в) И ретка употреба у извесним позицијама, — у II лицу, у одричном облику, у зависним реченицама — заправо је изазвана природом тих позиција и природом значења приповедачког императива.

г) Само за једно ограничење у употреби овог облика нема никаквог значењског разлога, тј. за неупотребљавање овога

облика у II и III лицу за казивање доживљених свршених радњи. Логично је објашњење да су овде разлози генетичке природе. Другим речима, приповедачки императив морао је настајати на неки начин (или и на тај начин) који даје предност првом лицу.[1]

Предност коју има прво лице може се разумети ако се претпостави да говорно лице из реторских или стилских разлога говори о себи у II лицу. Таквог манира има и данас: *Мучиш се, а богзна зашто!* Или у императиву: *Пођем ја тамо кад они улазе. А сад шта ћеш! бежи док си читав!* У оваквим ситуацијама императив заправо има значење намере, односно одлуке (формално изражене у облику заповести самом себи) — у прошлости, и то намере која се одмах спроводи у дело; само, дакле, казивање намере или одлуке заправо значи и обавештење о радњи.

Овакав приповедачки манир чест је при емотивним врхунцима приповедања; а управо то је ситуација кад се приповедачки императив најрадије употребљава.

Ово вероватно не би било једино порекло приповедачког императива: различитост значењâ и неједнака њихова распрострањеност пре упућују на различито порекло. Упадљив је, например, паралелизам између овог облика у квалификативној употреби и потенцијала истог значења. Проф. Белић претпоставља да је приповедачки императив настао од обичног посредством употребе у зависним реченицама у служби општег савезног начина.

Треба напоменути да се однос трајна радња: тренутна радња не поклапа сасвим са односом несвршени глагол: свршени глагол. — Трајним глаголом се каткад казује чин, догађај (*Ја мало седи, почини, па онда уз ону страну: потрчи, потрчи*) и обрнуто: трајна радња се често казује свршеним глаголом ингресивног значења (уп. у горњем примеру).

6. Што се тиче питања којем глаголском облику одговара приповедачки императив по значењу и употреби, изнећу какво је стање у мом матерњем говору.

---

[1] Привидна предност коју имају недоживљене радње (отсуство ограничења по лицима) вероватно нема дубљи значај: у недоживљеним ситуацијама употреба приповедачког императива могла се лакше ширити јер се тамо не употребљава аорист.

Перфективни презент скоро је сасвим истиснут из приповедања. Разуме се, то не важи за оне типове зависних реченица у којима се не може употребити приповедачки императив (разне врсте модалних реченица). За радње које се у књижевном језику њиме казују употребљава се за недоживљене ситуације претежно приповедачки императив, а за доживљене у II и III лицу аорист, а у I лицу напоредо аорист и приповедачки императив (овај последњи чешће кад је приповедање систематскије, мање фрагментарно). Напоредност с аористом постоји и кад се трајним глаголом каже нека радња више схваћена као чин него као процес. У значењу истицања трајне радње приповедачки императив нема адекватне замене. Приповедачки презент од трајних глагола није по значењу идентичан императиву, и не може га замењивати.

Митар Пешикан

О ВОЈВОЂАНСКОЈ ОНОМАСТИЦИ

Још је Т. Маретић г. 1886 написао обимну радњу о нашим именима и презименима (у Раду књ. 81, 82). То дело, заједно са познатом Миклошичевом радњом о словенским именима и топонимима (у другом издању из г. 1927) може корисно да послужи оном који хоће да уђе у основне проблеме словенске, а нарочито наше ономастике. Маретићев рад је богат материјалом, а овај је узет углавном из наших споменика. Онај који хоће да се обавести о српскохрватским личним именима, наћи ће на једном месту много драгоценог материјала и лепих објашњења. За презимена то није случај. Док је Маретић напред писао своју радњу нису била објављена наша презимена. То је тек доцније учињено кад су, између осталог, објављена *Насеља.* Ипак је Маретић додирнуо и постанак наших презимена, и углавном је запазио шта је најкарактеристичније било при њиховој творби. Остало је да се овом послу приступи на озбиљнији начин јер је Маретићево бављење овим проблемом било учињено узгред, поводом расправљања о именима.

У нашој ономастици патронимика има већи значај него што јој је придао Маретић. Наши су народи у свом историском животу развили за себе посебна презимена, а на посебан начин је и сваки крај знао обликовати презимена. Упркос свих миграционих струјања, етничких мешања у прошлости, код нас свака већа етничко-географска целина, има своја типична презимена, типичан начин грађења презимена. Тако у већини српских области готово искључиво сретамо презимена на *-ић*, *-овић*, (*-евић*). У Банату су, међутим, у већини српских села махом на *-ов*, *-ев*, *-ин*. Томе може бити разлог чињеница да су презимена добила свој коначни, слу-

жбени облик врло касно, иза завршених миграција, или тек у првој половини XIX века. У крајевима којима су владали Аустријанци имамо рано пописе становника. То је случај са аустриском Војном границом. Њих су објавили Смичиклас и Ивић за Хрватску и Славонију, а Душан Поповић за Доњу Славонију и Срем. У Поповићевој књизи (*Срби у Срему до 1736/7*, Београд, 1950) читамо и попис Карловчана из г. 1702. Тај попис је врло важан и за културног историчара, као и за језичара. Од 200 презимена несумњиво словенског порекла 61 презиме тачно нас упућује на место из кога су ти грађани дошли, а 14 на њихово занимање (или на занимање њихових предака). Ова „провидност" носилаца презимена налази се у јакој мери у Војводини уопште. У многим нашим крајевима презимена упућују на племе, братство, род. Тако је у Црној Гори, Херцеговини, Босни, у многим крајевима Хрватске и код Буњеваца ма где били. Та су презимена ишла с колена на колено стотинама година. У Војводини тога нема.

У војвођанским местима становници су добили презимена према именима оца, ређе мајке. У облику придевском ова презимена чине главну масу презимена у Банату, нешто мање у Бачкој и Срему. Преда мном је попис становника Српске Црње из година 1794 до 1869 како сам га нашао у матичним књигама које се чувају у Месном народном одбору у Црњи. Тај попис садржи презимена која се завршавају на *-ов, -ив, -љев, -ин (Кузманов, Радивојев, Станисављев, Штевин, Грубин).* Овакав облик је деловао да и она презимена која су се завршавала на *-ић* добијају такав завршетак *(Стојићев, Милићев, Савићев* и сл.), а та презимена не стоје увек према именима (ако је то случај са *Милић-ев,* није са *Савић-ев*). Сасвим ретко сретамо презимена на *-ић, -овић, -евић.* У г. 1794 читамо једном *Иван Павловић*, 1796 *Сретен Јосифовић*, 1797 *Кирил Поповић*, 1832 *Георгије Јакшић* (Ђура), 1836 *Валтазар Стојановић*, 1849 *Антоније Новаковић*. Презимена која имају неки други облик сасвим су ретка (напр. *Баложански).* Шта то показује? Простим поређењем Карловаца и Црње јасно нам мора бити да су Карловци били настањени добрим делом новим становништвом које је долазило из разних крајева (Бачке, Баната, Славоније, Босне,

Београда, Ужица и др.), а Црња од времена када су се усталила презимена — није. Ово село остало је у великој мери хомогено и развијало се из сопствених снага. Ипак је свака принова у месту била на неки начин означена. Староседеоци су „дошиље" обично називали по оном месту откуда су се ови преселили. Језички како је то било изражено код Војвођана — то нам показују бројни данашњи ононими. Тако се узима и иначе уобичајени наставак — *јанин*, али и *-ац* (од-*ьць*). Међутим, ово нису типични војвођански наставци. Наставци које сретамо у Војводини јесу: *-ски, -чки, -цки, -ан, -ац, -ић*. Кад извршимо ближу анализу поменутих наставака, видимо да наставци *-ски*, *-чки*, *-цки*, *-шки* претстављају у основи један наставак — *ски*, а *-ан* наставак *-јанин*. Поред тога, у једном онониму можемо констатовати да у основи може имати већ наставак *-јанин* коме је додат *-ски (-шки, -чки, -цки)*, *-ев*, *-ов*, *-ић*. Према томе, да ли је ононим грађен од чисте основе топонима, или има у себи већ један наставак, можемо све ононимe поделити на две групе. Узимам најпре оне који имају *-ски* итд. као наставак.

У прву групу иду презимена: *Арбански*,[1] *Бајски, Баташњски, Берицански, Бранчовски, Бранжовски, Бирвалски, Бугарски, Голубски, Градински, Добановски* (код Д. Поповића, даље само: Д. П.), *Добро делски, Дрндарски, Дудварски, Дунђерски, Жупански, Зеремски, Кишдобрански, Кобиљски, Крњајски, Лончарски, Малински, Малагурски, Манђелоски* (Д. П.), *Марински, Моноштoрски, Нађвински, Нићварски, Петровски, Пиперски, Пожарски, Сечански, Тополски, Турински, Чобански* и сл.

У другу групу иду презимена: *Ађански, Ачански, Бајчански, Баложански, Бељански, Бићански, Брцански, Драчански, Кирћански, Красњански, Положански, Торђански, Торњански, Црњански, Шарчански* и др.

Са наставком *-шки* имамо презимена: *Богарошки, Главашки, Дињашки, Дорошки, Дуњашки, Малбашки, Мургашки, Парошки, Пирошки, Силашки, Силбашки, Хајдушки* и др.

[1] Као извор војвођанских ононима послужили су ми гимназиски извештаји из војвођанских места.

Са наставком *-чки* су презимена: *Борковачки, Буњевачки, Вишњички, Врбановачки, Гардиновачки, Гумбачки, Дебељачки, Добановачки, Дорословачки, Јарковачки, Јерковачки, Кесељачки, Кисељачки, Козловачки, Коренички, Курјачки, Надачки, Новоселачки, Обровачки, Одоровачки, Пајдачки, Паланачки, Бејачки, Ритопечки, Саболички, Суботички, Табачки, Тапавички* и др.

Најзад, нешто мање бројна су презимена на *-цки: Араницки, Бојацки* (Д. П.), *Велицки, Вршацки, Генгелацки, Мадацки, Матицки, Немецки, Нерацки, Нештицки, Парабуцки, Поповицки, Секицки, Сикицки, Сирацки* (Д. П.), *Требацки, Турацки, Удицки, Черевицки, Хорвацки* и др.

Од других наставака доста су бројна презимена са наставком *-ац: Бингулац, Бирманац, Болманац, Бобошинац, Боданац, Јеловац, Јулинац, Карањац, Каштанарац, Косавац, Крушедолац, Лучетинац, Мариндолац, Пантилинац, Подунавац, Сочанац, Узелац* и др. — Изгледа да је тај наставак био врло чест у раније време, судећи по бројним презименима које читамо код Поповића.

Наставак *-ац* редовно се употребљава када се топоним завршава на *-ин:* (сви примери из Поповића): *Антинац, Балетинац, Бекетинац, Дописинац, Кожетинац, Кузминац, Моловинац, Мошоринац, Нерадинац, Пачетинац, Сегединац, Сотинац, Сурчинац, Темеринац, Теочинац, Хатинац* и др.

Код Поповића налазимо овај наставак и иначе: *Бечијац* (ваљда према Бечеј), *Ваљевац, Вранешац* (према *Вранеши*), *Вучевац, Жиринац* (према *Жирје*), *Добродолац, Ердутовац, Југовац, Приkодравац, Семељац, Тењац, Чалманац, Чапинац* и мн. др.

У истом попису налазимо онониме према топонимима на *-нци (-њци): Бадовинац,* (према *Бадовинци*), *Ђуринац* (према *Ђуринци*), *Бекетинац* (према *Бекетинци*), *Јачинац* (према *Јачинце*), *Кукујевац* (према *Кукујевци*), *Панац* (према *Панци*), *Радинац* (према *Радинци*), *Словинац* (према *Словинци*) и др.

Наставак *-ан* уствари је само део од *-јанин*, тј. *-јан (ин)* јер овај *-јан* улази у основу етника и онома. Тај наставак је данас сасвим обичан у Војводини, док је у XVIII веку био врло редак. О том нам пружа доказ Поповићева књига у којој сам поред великог броја презимена на *-јанин* (узели их

као „етникуме“ или као онониме) има само неколико на *-ан: Грабовчан, Марадичан, Радојчан, Величан,* (према *Велика*), *Илинчан* и *Илинчанин, Циган.* — У данашњој Бачкој, а нарочито у Банату овај наставак је чест: *Бачван, Банаћан, Балан, Берчан, Боложан, Болозан, Бранкован, Варађан, Вережан, Гилезан, Грачан, Жебељан, Егришан, Ердељан, Кавеждан, Кеврешан, Колачан, Крижан, Легежан, Мукушан, Олћан, Рашован, Фенлачан* и др.

Поменули смо да је према Поповићевој књизи у Карловцима г. 1702 било од 200 презимена 61 које је показивало своје порекло по месту. Од тога броја 22 презимена су била на *-јанин.* Можда би добро било нешто изнети из тога материјала. Занимљиво је да видимо шта се узима као основа речи кад имамо тај наставак у ононимима Војводине према Поповићевој књизи.

Има доста случајева где се *-јанин* ставља на чисту, целу реч: *Арађанин, Белегишанин, Варошанин, Гаћанин, Дивошанин, Ердевичанин, Зворничанин, Грижанин, Каћанин, Леденичанин, (Леденик* или *Леденице), Лудошанин, Марадичанин, Моровићанин, Подгајчанин, Рудничанин, Сарвашанин, Сењанин, Сентомамашанин, Соћанин* (према *Сот*), *Товарничанин, Турнићанин,* (према *Турнић*), *Футачанин* (према мађ. облику *Футак)* и *Футожанин* (према *Футог*), *Хрваћанин, Шиклошанин* и др.

Код других је узета основа на сугласник: *Бањалучанин, Бањанин, Бобоћанин, Брчанин* (према *Брка, Брчко*), *Војчанин, Вучанин, Дубровчанин* (према *Дубравица*), *Кошанин* (према *Коша*), *Кашанин, Лажанин,* (према *Лаже*), *Лепшанин* (према *Лепши*), *Мачванин, Парожанин, Привлачанин, Саловчанин Санчанин, Сончанин, Тарђанин, Тушанин, Цикоћанин* и др.

Према именима места на *-ци* такође се граде презимена са- *јанин: Будиновчанин, Добринчанин, Господинчанин, Голубинчанин, Илинчанин, Мартинчанин, Попинчанин, Радочанчанин, Семељчанин, Толинчанин, Шатринчанин* и др.

Дабогме, на основу оваквих анонима у којима се стално појављује *-чанин* могло је и то послужити као наставак:

Бишофчанин (према „*Бишофци*“ — непотврђено — односно *Бискупци*), *Вилошчанин* (према *Вилуси*), *Вировчанин* (према *Вир, Вирово*), *Ивчанин* (према *Иве*), *Кулачанин* (према

Кула), *Маловашчанин* (према *Мала Вас, Мала Вашица*), *Сомборчанин* (према *Сомбор)* и др.

Према *Дмитровица, Митровица* имамо *Дмитровчанин* (не: *Митровчанин*), према *Каменица* имамо *Каменчанин* (не: *Каменичанин*). — Интересантно је да увек када се код нас пише о придеву *митровачки*[1] истиче се како тај облик није настао од *Митровица*. Као што ћу још на једном месту истаћи, овај придев је направљен од ононима, и то од његове основе *митровьч-*, као што су начињени многобројни придеви других етника и припадника места: *Винковчанин — винковачки, Дреновчанин — дреновачки, Крагујевчанин — крагујевачки, Михољевчанин — михољевачки* и др., тј. од топонима на *-вци*. Али и од топонима на *-ац, -ка*, напр. од *Гибарац, Михољац, Јарак* имамо исто тако *Гибарчанин, Михољчанин, Јарчанин* и, према овима, придеве *гибарачки, михољачки, јарачки*, а значили су најпре: што припада *Гибарчанима, Михољчанима, Јарчанима*.

Иако овде није место да говоримо о придевима-ктетицима, рећи ћу ипак неколико речи. Само се тако може разумети обликовање као што су *шибенски* (ко није из Шибеника и околине склон је да каже „шибенички", као што предлаже и Белић у *Правопису*) јер је ово настало од *шибенъч-ски*, од исте основе од које и *Шибеничанин*. Да је то тако, потврђује и акценат: *Шѝбе̄нчанин — шѝбе̄нски*. Да је према *Шѝбенӣк*, онда би гласило: *шѝбенски*.[2]

На овом месту поменимо и неке особитости у грађењу ононима (по књизи Д. П.). Према *Цикоше — Циковац*, према *Гумна (Гума) — Гумшанин*, према *Дала* (?) — *Дачанин*, према *Вишевац — Вишчечанин* и др.

По мом мишљењу, придеви — ктетици, другачије се, по правилу, и не творе. Ако се ради о етницима, напр. *Београђанин, Новосађанин, Старобечејац* итд. њихови ктетици се никако не граде од топонима[2] *Београд, Нови Сад, Стари Бечеј* итд., већ од основе етника *београд—, новисад—, старобечеј—* који се налазе у поменутим етницима. Само тамо где придевски облик имају топоними, ту, дакако, није

[2] Најпосле П. Скок, Jezik, Згб 1954, 2, 34-5.

[2] Другичије о томе Скок, исто, с. 35.

ни потребно ктетике друкчије градити: *Новска — новски, Бачка — бачки, Топуско — топуски.*

Овај преглед наставака који се налази у ононимима не би био потпун када не бисмо поменули још неке који нису толико продуктивни као наведени. Редак је наставак *-ин:*

Алмашин (Д. П.), *Ђаршин* (Д. П.);

или наставак *-ов:*

Беркасов (Д. П.), *Товарничев* (Д. П.);

или наставак *-ић:*

Илоклић, Ирижанић, Реметић, Сомборчевић.

Ово би био преглед онониме у Војводини који су настали од топонима и у први мах су значили етнике. Могли бисмо још и то споменути да има онониме који само својом основом опомињу да су постали од етника и значили су становника који припада неком месту. Такви су већ поменути примери *Беркасов, Товарничев.* Таквих презимена има много више. Поменимо: *Надлачкини* (поред *Надлац, Надлачки*), *Ердељанов, Баћанов* (поред *Ердељан, Баћан*) и сл. Има презимена која су настала непосредно од топонима (а не преко етника): *Граничарев* (Црња, 1838), *Околишанов* (према *Околиште, Околишта*) и сл. Понекад је ононим управо топоним: *Гибарац, Галовац, Лесковац, Надлач, Раковац, Томашевац* и сл., али овде наставак *-ац* има ононимску функцију. И овде треба узети као основу *гибар-, галов-* итд.

Погледајмо како су грађене поједине врсте онониме. Узмимо само онониме на *-ски, -шки, -чки, -цки.* Рецимо најпре да су сви ононими с тим наставцима настали од типа на *-ски.* — Тако ононими типа на *-шки,* као *Врбашки,* настао од *врбашски* (упор. *Врбашанин*); тако су и: *Главашки, Дорошки* према *Главаш, Дорош.* Ононими типа на *-чки,* као: *Сурдучки, Курјачки, Дебељачки* према *Сурдук, Курјак, Дебељача*; ононими као *Суботички, Гардиновачки, Тапавички* према *Суботица, Гардиновци, Тапавица* (е); а ононими на *-цки,* као: *Секицки, Матицки, Черевицки* стоје према *Секић, Матић, Черевић.* Познатим дисимилационим процесима свуда смо добили одговарајуће резултате. Основу од које су овакви ононими грађени делом смо већ видели у показаним примерима. Ипак треба да видимо у прегледу шта се када узима као основа.

Код ононима на *-ски* имамо у основи ононима основу самог етника кад му је одбачен *-ин*: *Ачански, Ађански, Бајшански, Бељански, Драчански, Кашански, Кирчански, Красњански, Полужански, Сарчански, Торђански, Црњански.* — Код ононима на *-ски* исто тако могу постојати и такве творбе где је цео облик узет као основа ако је топоним мушког рода, или без наставка за род ако је женског или средњег рода: *Добродолски, Довијарски, Дрндарски, Кобиљски, Мунуштурски, (Моноштторски), Бичварски, Француски, Валкањски* (према *Валакоње*), *Крњаски, Тополски* и др.

На овом месту требало би поменути једну особину ононима на *-ски* коју код нас налазимо само код ононима у Војводини. Иако је ононим на *-ски* познат и у Македонији и у Србији, и то у б. Округу београдском (по подацима која нам пружају *Насеља*), напр. *Биволарски, Бугарски, Дунђерски, Комленски, Миловански, Маргански, Рамчински*; из Пожаревачког округа напр. *Арнаутски, Бобовљански, Бугарски, Рогожарски, Црносељански.* А већ за Македонију су врло обични (и то типа као *Рибаровски, Синановски* и тип *Ђорески: Ђоревци, Глумоски: Глумово, Павлески: Павле, Трифуноски: Трифун*). У Војводини је добио овај ононим посебно пространство, а наставак је нарочито продуктиван. У Србији (а делом и у Македонији) овај наставак има вредност наст. *-јанин*, те је тако по Р. Николићу (в. Насеља III, 212) *Ристо Смиловачки* из *Смиловића*, а *Крста Маргањски* из *Марганца*; назив *Бугарски* може бити да је дат јер је „неко из Бугарске“ (в. Насеља 25, 118), али и из „бугарске мале“ у неком селу или просто што му је неко носио име тако или имао занимање (баштованлук) Бугара. — У Војводини, и то ужој, у Бачкој и Банату, овај наставак је најпродуктивнији и може се стварати не само на основу етника већ сваког презимена (у Македонији на име). Поред тога, у овим крајевима сви ови облици имају и женски придевски облик: — *-ска, -шка, -чка, -цка*, те се владају у промени као придеви. Овакав облик носе сви женски чланови у породицама и називају се: *Бељанска, Бичанска, Бугарска, Дунђерска, Голупска, Кишдобранска, Кобиљска, Малагурска, Туринска* (м. Туриска, према Турија), *Сечанска; Малбашка, Мурашка, Сибашка, Хајдушка;*

Гардиначка, Микалачка, Сремачка, Сурдушка; Мадацка, Хорвацка, Черевицка итд. У гимназиским извештајима у већини имамо овакве облике у женском роду придева за ученице, а ређе у мушком роду (на-*и*) што показује да је тај народни начин називања продро и у службену употребу. И народ у војвођанским местима и ученици у међусобним односима тако ословљавају женске чланове. Они то чине и са онима који службено носе презиме на *-и*. Сама појава облика на *-а* у службеним документима (напр. сведочанствима, извештајима итд.) може се само тако разумети што су они који пишу такве документе и сами Војвођани. Једнако, и ононими *-ов*, *-ев*, *-ин* имају за женске чланове *-ова*, *-ева*, *-ина*; напр. *Мартинова, Недељкова, Андрејина, Гајина, Драгутинова, Нешина, Рабренова*. Овим се облицима увек означава и кћи, удовица, жена, према томе има шире значење од онога у књижевном језику (напр. *Секулићева — кћи Секулића*).

После свега овог излагања биће јасније питање како се граде војвођански ононими, а од њих придеви. Шта се узима као основа? — Кад је Маретић писао своју радњу, он је одмах у почетку излагања о презименима рекао да се према неком ко је *Црногорац* може дати презиме *Црногорчевић*, ко је *Арнаутин — Арнаутиновић* (в. Рад 81, с. 85). Шта је овде узето као основа? Рекли бисмо да је узет цео етник: *Арнаутин-овић*. Могли бисмо навести доста материјала у коме има оваквих „ин“ из „етника“: *Бугариновић, Србиновић, Хрватиновнћ, Куманинић, Угриновић, Татариновић* и др. Овакви ононими стоје насупрот ононимима: *Арнаутовић, Бугарски, Хрватски (Хорвацки)* и др. где ових „ин“ нема. Неко ће рећи да између оба типа једина је разлика у томе што је у другом типу одомаћено *-ин* као наставак за једнину, или се говорило *Арнаут*, *Бугар*, као што се говори и *Срб* и сл. Међутим, и Маретић и они који мисле да је напр. „-ин“ у *Арнаутин*-овић наставак за једнину греше. И *Арнаутин*, као и многа друга имена на *-ин* не претстављају никакве етнике, већ лична имена, и од таквих личних имена грађени су патроними. Да је то тачно, потврђују нам историски извори. И сам Маретић истиче да је *Бугарин* у дечанској хрисовуљи лично име, *Куманин* такође, али за *Татарин* каже

да је презиме (в. Рад 81, с. 93), што не значи да није могло бити и име. Такво *-ин* је једнако са *-ин* у многобројним именима: *Батошин, Беншин, Бјелашин, Богулин, Бољшин, Брателин, Братосин, Бугачин, Вујашин, Вукашин, Вукшин, Дмитрашин, Добрашин, Драгосин, Драгутин, Дукадин, Ђурашин, Живадин, Живојин, Јелашин, Јурадин, Којадин, Маркулин, Мартулин, Милашин, Миладин, Милутин, Мићулин, Пејашин, Першин, Петрашин, Радашин, Радулин. Рајшин, Сибин, Стјепаушин, Стојадин, Цвјеташин* и многа друга. У свом раду Маретић наводи посебно имена на чисто *-ин, -ина* (Рад 82, 116-7) као што су: *Бајин, Балин, Веселин, Вечерин, Војин, Вујин, Радин, Стојин* и др. — преко 80 имена која налазимо данас у основи многих презимена јер од свих можемо градити презимена додавањем *-ић, -овић*. Овакво *-ин* нераздвојни је део основе.

Ми, међутим, налазимо и на такво *-ин* где се оно никако није осећало као основа, већ се у изведеницама одбацивало. То је онда било кад је *-ин* у етнику, у обележавању припадника месту. Кад је *Арнаутин* значило „човек из Арнаутске“ (Албаније), а не име *Арнаутин*, добили смо *Арнаутовић, Арнаутски* (в. Насеља 25, 118), *Турковски* („дошли из Турске“, Насеља 25, 118), *Бугарски* („из Бугарске“), исти извор; још више се та особина очитавала кад се од презимена припадника месту градила на *-јанин* нова изведеница. Тада се оно *-ин* без изузетка одбацивало. То је показано напред: а) кад се ставља *-ски, -чки* итд. *(Ађански: Ада, Торђански: Торда)*; б) или *-ов/-ев (Ердељанов, Баћанов, Крижанов)* или *-ић (Крижанић)*; г) потпуним губљењем *-јанин*, а додавањем *-ин (Алмашин< Алмашанин)*; или чистом основом *(Надлач< Надлачанин)*.

Можемо уопште рећи да се показани ононими граде ако се узима именска основа, а одбаце наставци за род и број. Кад облик постане мало експресиван, додаје се нов наставак. У Војводини наставак *-јан(ин)* био је тако мало експресиван па је још додато *-ски (Торђанин ›Торђан› Торђански), -ов (Крижанин ›Крижан› Крижанов), -ић (Крижанин > Крижан > Крижанић)*. Поменути наставак практично се изгу-

био као наставак за грађење етника, али га је заменио *-јан*. Данас у Војводини народ говори само: *Новосађанин*, *Кађан*, *Шиђан*, *Ирижан* итд. Два места, *Книћанин* и *Зрењанин*, добила су своје називе скоро, па их народ не ретко изговара: *Книћан*, *Зрењан*. То су једина два анонима у Војводини који су постали топоними.

Св. Георгијевић

ЈЕЗИК У ШКОЛИ

СПОЉАШЊИ ЗНАЦИ МЕЂУСОБНЕ ВЕЗЕ И УНУТРАШЊИ СМИСАО РЕЧЕНИЦА

У анализи односа простих реченица у сложеној посебно место заузимају свезице. Непрекидно истичемо да свезице нису носиоци значења врсте реченица него само спољашње ознаке унутрашњег односа простих реченица у сложеној. Зато није правилно полазити од свезица у анализи реченичких веза и по њима одређивати које је врсте која реченица. То је једна од најистакнутијих формалистичких црта у анализи значења, везе и односа простих реченица у сложеној. У настави се може чути, рецимо, да кад у овој сложеној реченици заменимо ову свезицу оном, добићемо друго значење. Напр., чим у реченици *Доћи ћу ако научим задатак* заменимо свезицу *ако* свезицом *кад,* каже се, добићемо подређену временску реченицу место погодбене *(кад научим задатак: ако научим задатак).* Међутим, ствар стоји сасвим супротно: не замењујемо једну свезицу другом, него у сваком посебном случају и односу узимамо одређену свезицу као спољашњу ознаку већ насталог унутрашњег односа, а што је тај однос у једној прилици такав да треба означити услов под којим се реализује радња главне реченице, те узимамо као спољашње обележје тога односа свезицу *ако,* а у другом случају узимамо другу свезицу, рецимо: *кад* да бисмо означили да је однос подређене реченице такав да њиме одређујемо време реализовања радње главне реченице, — то је све унутрашњег карактера и значаја, то проистиче из ситуације настајања суђења, израза реченице, а не из простог замењивања једне свезице другом, не из функције самих свезица. Природно је што се ученици грчевито држе свезица, — то су од нас

научили. А лако их је разуверити, односно: лако их је уверити да су свезице само етикете, обележја, ознаке онога што је у односу елемената који се везују свезицама. И наставник се често поколеба, па форму ставља на прво место, пренебрегава садржај и унутрашњи однос, а задржава сву пажњу на тим формалним ознакама.

Оптерећени значајем свезица, и наставник и ученик често западају у тешкоће и не сналазе се како ваља. Они тада не прилазе реченици као целини, јединству које је у одређеној ситуацији баш тако и само тако склопљено, а да би свака друга веза ипак увек значила известан прелив, промену ма и најтананију не само појединачно у простим реченицама, него, особито, и у њихову међусобном односу. Стога ћемо се овом приликом осврнути на свезице и њихов значај и карактер, а у вези с тим ћемо се задржати и на конкретним случајевима колебања, додира и укрштања простих реченица у сложеној.

1. *Свезице и њихов значај.* — Значај је свезица особите врсте. Има језика који и немају свезица, а то значи да је развитак тога језика на таквом ступњу да се не осећа потреба за свезицама.

У нашем језику за свезице и њихову службу је врло карактеристично што се могу и испуштати из одређених веза сложених реченица, па се опет смисао те везе неће померити толико да бисмо могли рећи да је потпуно измењен. С друге стране, свакако морамо признати да је ипак у таквим случајевима извршено ма и врло танано померање смисла или односа, о коме, обично, при површном гледању, не водимо рачуна. Што се различне и међусобно приређене и подређене реченице везују за своје главне час свезицама, час опет без свезица, јасно је да је значај свезица у тим случајевима сведен на мању или најмању меру, чак дотле да се свезица може и изоставити. Разуме се, овде често утиче и стилски моменат, тежња да се асиндетски (без свезица) изрази сложено суђење, односно да се синдетски (помоћу свезица) нешто јасније каже и више постигне преко корелација, стилских усклађивања ефектних уоквиривања реченица, довођења њихова у извесну симетричност.

Стога се могу у обради узимати и примери приређених реченица не само везаних свезицама него и без свезица. Ово, разуме се, уколико не би било методских тешкоћа. Тиме ће се указати на оно што је основно у овом питању: да су свезице само спољашње ознаке унутрашњих односа. На овај се начин ослобађамо тих спољашњих ознака, те смо и ми и ученици принуђени не да се ослањамо на спољашње елементе него да понирему у садржај, у однос и у унутрашњу везу тих елемената и да тражимо смисао и законе унутрашњих односа. То је врло важно. Ослободивши се свезица и њихове службе, остају просте везе, непосредно наслањање простих веза, суђења, реченица, те се мора водити рачуна само о ономе што свака од њих самостално садржи, значи, и што у односу према другој исто тако целовитој вези, суђењу, реченици — изриче, казује.

То ћемо најбоље показати на примерима. — *Он говори, ја слушам.* Без обзира на свезице које би могле бити употребљене да вежу та два проста суђења, лако запажамо из потпуности једног и другог суђења да је ту просто везивање, да су то приређена суђења везана и без свезица, асиндетски. Па ипак се мора признати да и ту по смислу постоји ма и у малој вези однос делимичне зависности. То проистиче из природе сложеног суђења. Али је у тој вези граматичка самосталност и једног и другог суђења изразита и ове две реченице се не одређују узајамно, па их зато зовемо приређеним суђењима израженим напоредним реченицама.

Међутим, кад узмемо реченицу: *Он ме пита, ја ћутим* видимо да ни ту такође нема свезица, да су реченице прикључене једна другој, а из унутрашњег односа тих простих суђења запажамо да се у другој реченици изриче нешто супротно ономе што је казано у предњој реченици. Друга је реченица супротна предњој. Прва и не казује унапред никакву супротност наредној, него њена супротност другој проистиче из супротности друге реченице према њој. Супротност и прве другој је, дакле, условљена супротношћу друге првој. Супротност је, према томе, унутрашњег карактера, и без икакве спољашње ознаке.

У обради приређених супротних реченица треба избегавати карактеристичне спољашње ознаке из разлога што и себе и децу треба привићи да посматрамо садржаје и њихове унутрашње везе, а не свезице као спољашње знаке. Не треба, истичемо, узимати ни такве примере који садрже према афирмацији предње реченице негацију у наредној реченици. Није добро ангажовати свест и пажњу ученичку тим спољашњим ознакама, ма колико оне биле карактеристичне, како одиста и јесу врло често, него их ослободити тога спољашњег оптерећења. Не треба, например, узимати у почетку примере типа: Ја га зовем, он се не одазива, јер је већ супротност друге реченице назначена негацијом *не*, а не само садржајем суђења које постоји у вези самих простих елемената субјекта и предиката. Стога је боље узети пример: *Ја га зовем, он ћути*, где одиста имамо једнакост значења *не одазивати се* и *ћутати*. Упоредимо и саме глаголе: *звати — не одазивати се, звати — ћутати*.

Ове напомене важе, разуме се, за почетни део наставе синтаксе сложене реченице, али то не значи да се не треба служити и примерима у којима имамо и негације и различне свезице. Ми ћемо, кад установимо да је важан примаран однос садржаја суђења а не спољашње ознаке, узимати случајеве у којима имамо све различне спољашње ознаке, свезице, негације и сл.

Само ради илустрације узећемо и који пример везе подређених реченица за главне без свезица, простим наслањањем, прикључивањем подређене реченице главној. Кад кажемо: *Дошао је, учиће школу: Дошао је, учио би школу*, у првој вези имамо две могућности. Ако подређена у првој вези *„учиће школу“* значи узрок доласка, ту имамо узрочну подређену реченцу, као: *Дошао је јер ће учити школу;* учење је проузроковало његов долазак, учење је узрок доласка. Друга је могућност: *Дошао је да учи школу*, што значи да је дошао с намером учења, долазак има намеру, реализација доласка је с циљем који је у реализацији учења. Друга је веза: прво главна, за њом намерна, веза асиндетска.

Или узмимо пример: *Имао је стадо, нико му није знао броја.* Из прве реченице запажамо да је он имао велико стадо,

што се допуњује другом реченицом којом се казује немогућност бројања, које је опет последица великог броја стада. И ту су два суђења просто прикључена једно другом без свезица. Али ми можемо употребити као помоћно средство и свезицу и извршити друга проширивања: Имао је стадо *да* му нико није знао броја — Имао је *шолико* стадо *да* му нико није знао броја — Имао је *шолико велико* стадо *да* му нико није знао броја. Овде су истакнути поједини детаљи који су постепено додавани као спољашње ознаке које се претпостављају и у првом, неразвијеном примеру сложене реченице асиндетски везане за главну реченицу.

Или можемо узети један Љубишин пример: *Биће ми лакше на омрсак, научићу га зељу и сланини.* И ту имамо везу простих реченица у сложеној без свезице. Унутрашњи је однос реченица такав да се другом реченицом допуњава, објашњава предња реченица. И то се другом казује узрок радње предње, — дакле главне реченице. Томе што ће му бити лакше узрок је што ће га научити зељу и сланини. (Ситуација је: Лука каже Грују за патријарха Бркића: биће ми лако напролеће, кад буде прошао пост, кад се буде мрсило, а то ће бити кад настане пролеће, доспе зеље, а остане старе сланине, моћи ћу лакше хранити патријарха...).

За карактеристику функције свезица узимамо и особите случајеве кад иста свезица долази да везује различне врсте реченица. Ми смо асиндетске везе већ додирнули. Сад узимамо свезице *и* и *да*, једну прирећену и једну подређену. Знамо да је свезица *и* за паралелност, напоредност, за најкарактеристичнију везу најнезависнијих приређених реченица. Тако имамо: *Ми говоримо и ви слушаше,* али и: *Ми говоримо и ви не слушаше.* У првој вези су саставне, у другој супротне реченице. Супротност је обележена и негацијом *не.* А можемо и то избећи: *Беше лейо јушро и йаде киша,* где је супротност лепом јутру у падању кише. То се може и даље појачавати другим речима.

Прелазимо на свезицу *да.* Њена је служба различна. Она може стојати пред простом реченицом: *Да ћушиш!, Да се ниси макао!* и сл. Каква је служба те свезице? — Такве су реченице остатак негдашње сложене реченице која се прет-

потставља: *Желим, волим, молим, наређујем* и сл. *да ћутиш,* — *да се ниси макао* и сл. (тј. да се не макнеш и сл.). Испуштена је главна реченица, па се жеља, заповест, наређење и сл. истиче наглашавањем, интонацијом. Ту имамо компензацију — за испуштену, елидирану главну реченицу имамо појачан тон подређене реченице. То се запажа и у томе што у склопу *Желим да ћутиш* имамо интонацију равну, нема никаква истицања, па се и у писању реченица завршава, тако да бележимо тачку. Међутим, у реченици која је настала елиминисањем главне и појачавањем тона подређене реченице, то се у писању обележава узвичником: *Да ћутиш!*

Таквог су карактера, да узгред споменемо, и типови реченица: *Како сам уморан!, Што бих спавао!, Где бих ја то рекао!, Куд бих ја с оним стварима!* и сл. И ту свуда имамо елидирану главну реченицу која се лако може реконструисати.

Посебно треба узети службу свезице *да* кад долази с презентом наместо инфинитива: *Он не уме да ради: Он не уме радити.* Иако се каткад може установити извесна разлика, ми овде узимамо напоредо та два облика реченица.

Друге врсте подређених реченица које се везују за главне свезицом *да* само ћемо навести да би се запазило да свезица не уносу диферецијални моменат у однос подређене реченице према главној. И овде ће бити од одлучујућег значаја унутрашњи однос, унутрашњи смисао, садржај реченица и однос њихов. Имамо:

Дошао је да ме пита — подређена намерна, казује циљ или намеру доласка.

Рекао је да ће доћи — подређена изрична казује шта се изриче глаголом главне реченице; служи овде као објекат тога глагола главне реченице који је прелазан.

Рекао би да зна — постоје две могућности; ако је смисао: *Рекао је: „Знам“*, онда је подређена изрична; ако пак значи та веза: *Рекао би кад би знао, ако би знао,* онда је подређена реченица условна, погодбена, казује услов под којим би се могла извршити радња главне реченице.

Толико је певао да га боли грло — подређена је последична, њом се казује последица радње главне реченице; последица певања је бол грла.

Он ће доћи да га и не зовеш — подређена допусна, њом се казује допуштање могућности да он дође (његова доласка) и поред непозивања, као кад бисмо рекли: Он ће доћи мада га не зовеш, иако га не зовеш, макар га ти не звао.

Како из овога видимо, свезица *да* може бити у различним везама. Нигде се на њу само нисмо могли ослонити: увек смо морали водити рачуна у првом реду о смислу, о унутрашњем односу, унутрашњој вези простих реченица. Тако треба поступати и у другим сличним и различним случајевима.

2. *Саставна и последична реченица.* — Још Т. Маретић је указивао на то да се ове две врсте реченица приближавају смислом. Што је занимљиво, — овде имамо приређене реченице, саставне, од којих друга према првој у неку руку стоји тако везана да се може схватити као последица те предње реченице. Ми ћемо и тај однос анализовати на примерима. Али пре тога треба упозорити на то да уопште можемо говорити о општем односу узрока и последице међу реченицама. Такав однос постоји и међу приређеним реченицама, само се он теже може запазити, али га опет има. То се лако запажа и у односу саставних реченица. И то показује да су у извесном смислу каузално везане и приређене реченице. Ако узмемо пример: *Он ради те се храни,* лако нам је запазити да су то приређене, али нећемо рећи независне реченице, јер у сваком таквом односу постоји у извесној мери и у извесном степену зависност. А међу тим двема простим реченицама имамо јасно означен однос узрока и последице: у раду је узрок, у храни, исхрани је последица рада. Већ из тога се запажа у извесној мери већа зависност међу тим двема реченицама него што имамо у примеру: *Ја певам, ти играш, он свира . . .* Ту је јаче наглашена паралелност, док се не запажа онај општи однос узрока и последице. У примеру *Он ради те се храни*, међутим, запажамо да је друга зависнија од прве, да јој је у неком смислу додана. И поред све паралелности смисла, запажамо извесну подређеност њену. Али из онога што исхрана, храна, могућност исхране проистиче из рада запажамо ту тесну везу. Па ипак те две реченице узимамо као саставне. У њима није јаче истакнута

последична црта, последични моменат, него више паралелност с преливом последичности.

Узмемо ли пример: *Он је трчао и уморио се,* а према њему: *Он је трчао те се уморио,* имали бисмо наоко две сличне везе, а само различне свезице. Али и те обе свезице могу везивати саставне реченице. Међутим, ми се не задржавамо само на свезицама, на спољашњим ознакама, него без обзира на њих упоређујемо те две везе. Ако у првој вези узмемо и поред извесне последичности, која се јавља у другој реченици, да су то приређене саставне, јасан ће нам бити смисао: иако те две радње имају известан прелив у значењу који делимично води или упућује на последичност, ипак су то приређене реченице стога што су оба суђења завршена, потпуна, заокругљена. — У другој реченици имамо сличну ствар: и то су две приређене реченице, и то — саставне. Не наглашавајући ни један ни други члан, ми лако запажамо паралелност међу њима. Али ако реченицу: *Он је трчао те се уморио* схватимо као *он је много трчао, он је толико много трчао да се уморио,* где би био наглашен особит моменат — велико, нагло, непрекидно трчање, толико трчање да га већ осећамо као проузроковача онога што се износи у другој реченици као њеној последици, имали бисмо последичну реченицу везану за главну. И увек у таквим случајевима треба анаголијама, пробањем проверавати колико је склад очуван, колико је који члан и како наглашен. И поред тога што има последичног у њихову односу, треба водити анализу тако да се запази да ли се наглашава количина трчања, начин трчања по брзини, снази и сл. и да ли се у наредној, другој реченици изриче суђење као последица према узорку. Ако се не запажа смисао тога наглашавања, нема истицања, нити се оно претпоставља, природно је да је моменат паралелног односа преовладао. Ако се пак осећа, ма и потсвесно, да се појачава, наглашава та количина, та особеност, својство и сл. онога што се изриче радњом главне реченице, онда ћемо претпоставити да ту имамо последичну реченицу. Практично, то би изгледало овако:

Он је трчао те се уморио — Он је трчао и уморио се — Он је трчао тако много да се уморио.

У првом примеру имамо свезицу *те*, за коју знамо да може стојати и међу саставним и везивати приређене реченице, а може везивати подређену реченицу за своју главну. Ако се појачавање, наглашавање садржаја те сумњиве реченице јасно изражава, ако се количина онога што је у главној реченици јасно истакне, одређено истакне, а као последица тог дејства и баш у толикој мери, имаћемо подређену последичну реченицу. Ако томе додамо и спољашњу ознаку, свезицу, па кажемо ако за везивање друге реченице за прву употребимо свезицу која и не може везивати приређене реченице, онда ћемо се лако одлучити за подређену последичну реченицу. Видимо да је свезица *те* индиферентна, може везивати и саставне и последичну за главну. Ако је тенденција у смислу те везе таква да се место свезице *те* може употребити свезица која је изразитије наглашена као приређена, напр. овде *и*, биће нам јасно да ту имамо подређену реченицу. Међутим, ако је тенденција друге реченице таква да запажамо да је смисао подређености наглашен оним особитим последичним цртама, а још можемо место свезице *те* употребити и коју другу карактеристичну свезицу, као напр. — *да*, имаћемо подређену последичну реченицу. Тако смо и узели најпре реченицу са свезицом *те* (а та свезица може везивати и саставне реченице, али и подређену последичну за одређену главну реченицу. У другом смо примеру имали оријентацију према саставним реченицама, док на трећем месту имамо изражену тенденцију развоја значења реченице у подређену последичну реченицу). У овом послу треба више праксе, еластичности. Додамо ли и то да у главној реченици квантитет и квалитет онога што се у њој изриче можемо нагласити речима *тако, толико, такав* и сл., а према томе да се подређена реченица везује већ не неодређеном свезицом *те* (која може бити и подређена и приређена), можемо рећи да је у питању подређена последична реченица.

3. *Супротне и допусне реченице.* — Постоји могућност мешања и ових двеју врста реченица. То долази опет од њихове природе и њихова карактера. Разуме се, ако се уочи карактер и једне и друге врсте, особито њихова функција, лако их је одвојити. Супротне су реченице приређене, до-

пусна је реченица одредбена, дакле подређена другој коју одређује, којој служи као додатак. Али се и међу супротним напоредним запажа у извесној мери да друга, накнадна реченица долази као супротна првој. И ова ће се веза, односно овај однос најлакше схватити на примерима.

Ја сам га звао, он није дошао.—
Иако сам га звао, он није дошао.

На првом је месту сложена приређена реченица, чланови су супротни. У другом примеру имамо зависно сложену реченицу; прва је подређена, друга главна; прва је допусна реченица — њоме се изриче допуштање могућности да се изврши радња главне реченице. То је основно.

Међутим, ако потанко упоређујемо те две везе, запазићемо сличност:

Ја сам га звао, он није дошао
(позив — недолазак)
Иако сам га звао, он није дошао
(позив — недолазак)

Како видимо, у обема су везама казани исти основни садржаји: *позив — недолазак,* позив је извршен, недолазак је остварен, а та су два садржаја супротна. И то је у обема везама — и у приређеним (супротним) и у подређеној према главној. Супротност је, дакле, јасна, и то у оба случаја. Само је, рећи ћемо, супротност у допусној реченици према њеној главној изречена на особит начин: овде је супротност наглашена, али тако да се истиче и допуштење, управо допуштање је већ један вид супротности, док међу приређеним супротним реченицама имамо просто супротност садржаја, али реченице не одређују једна другу. Стога треба нагласити баш тај одредбени карактер допусне реченице који је чини подређеном, одредбеном реченицом, а не напоредном супротном. А лако се запажа да, и поред те супротности, овде имамо основну, управну реченицу, а на њу се наслања указујући на један моменат, на допуштање да се изврши оно што се истиче у тој основној реченици. Приређене су, дакле, напоредне, али супротне; допусна пак реченица је одредбена, дакле — подређена.

4. *Намерна и исказна реченица.* — Ако пођемо од основне карактеристике намерне и исказне реченице, рећи ћемо да се оне довољно разликују. Али и међу њима може бити додирних момената који каткат доводе у забуну. Каже се, рецимо, да према исказној реченици имамо у њеној главној реченици глагол из групе *говора, мишљења, осећања,* па се каткад може погрешити ако се само тог спољашњег елемента држимо. Исто тако чини могућност пометње и свезица *да*, која може везивати и једну и другу реченицу за своју главну. Већ имамо два спољашња елемента. Али се и овде у првом реду обазиремо на садржај, на унутрашњи однос суђења, на смисао односа њихова, а не на њихову форму, облик. И то ћемо показати на примерима.

Кад кажемо: *Мислио је да изучи занат*, можемо имати два значења, па ће бити и две врсте подређених реченица. Ако узмемо да глагол *мислити* значи *довијати се, разбијати главу* и сл., јасно ће бити да се подређеном реченицом „да изучи занат" казује циљ или намера тога мишљења, размишљања, довијања и сл. То би, дакле, била намерна реченица.

Ако пак та веза значи: *Мисило је*: *„Изучићу занат"*, онда имамо друкчији однос: директним се говором казује објекат на који је он мислио, изриче се шта је он мислио, па је то исказна реченица, која се може преформирати и у облик: *Мислио је да изучи занат* ... Али у оба случаја имамо исти глагол главне реченице, а тако исто и свезицу *да*, која везује подређену реченицу за главну. Али глагол *мислити* може значити баш оно што узимамо као карактеристичну црту за исказну реченицу. Према томе, природно је што се можемо поколебати и по глаголу и по свезици, ако само према њима судимо, па рећи да је подређена реченица исказна. Међутим, овде се мора водити рачуна о томе какво је значење и тога глагола *мислити*, али и значење и однос подређене реченице према глаголу мишљења, односно према главној реченици.

Можемо узети још један пример с карактеристичним глаголом *рећи* и истом свезицом *да: Он је рекао да би изучио занат.* И ту имамо исте две могућности схватања. У првом случају може бити смисао: *Он је ово рекао да би изучио занат,*те бисмо имали у подређеној реченици казану намеру,

циљ, дакле намерну реченицу. Ако пак реченица значи: *Он је рекао: „Изучио бих занат“*, јасно је да имамо исказну реченицу, коју можемо рећи и обликом са свезицом *да: Он је рекао да би изучио занат.*

Значи да се не смемо обазирати само на глагол говора, мишљења, осећања, али ни на свезице, него на смисао, на однос, а те спољашње ознаке одиста само потврђују претпоставку која је настала из анализе смисла реченица. Видимо да у главној према исказној треба да буде глагол говора, мишљења, осећања или речи (именице или изрази) које то значе, али у главној према намерној може бити и исти глагол и иста свезица, па да смисао буде друкчији.

5. *Поредба и корелација.* — Познато је, и ја сам то у својим уџбеницима и приручницима подавно истакао, да не можемо поставити довољно одређену границу међу поредбеним и начинским реченицама. У неким случајевима преовлађује поредбени моменат, па можемо рећи да је то начинска реченица. Тако имамо: *Он ће радити као што си му рекао,* — преовлађује начински момемат, мада има и поредбеног, па ћемо рећи бар да је то начинско-поредбена реченица. Међутим, ако кажемо: *Он је био вредан као што је могао бити само најбољи од нас,* запажамо да је поредбени моменат јасније назначен, па иако има и нешто начинског, ми кажемо да је то поредбено-начинска реченица. Ако пак за прву, начинско-поредбену реченицу кажемо да је начинска, нисмо погрешили, јер смо се оријентисали према ономе што је доминантно. И у другом случају, за поредбено-начинску реченицу можемо рећи и само да је поредбена. Али запажамо да је начинска она која више одређује *процес радње, одређује начин вршења радње предиката главне реченице,* док поредбеном више поређујемо познато с непознатим, тј. упоређујући познато из подређене реченице с непознатим или недовољно одређеним у главној реченици, којој се и придаје подређена да је допуни, објасни, ближе одреди. Индуктивни се метод овде лепо запажа: од познатог непознатом. Према томе се треба оријентисати у сличним случајевима.

Али постоји могућност колебања и у питању одређивања које је главна, које подређена поредбена у случајевима

кад се обе реченице узимају више из стилских разлога тако да стоје у корелативном односу. Та корелативност је једна врста симетричности, а то је чисто стилска или стилистичка црта. Под корелацијом разумемо такав однос где се осећа узајамна зависност облика, стилског намештања и удешавања тако да се веза установљава на тај начин што се пред једном реченицом употреби реч која захтева да се одговарајућа реч употреби и пред другом реченицом. Тај саоднос и тај паралелизам чини да се обе реченице осећају некако тесно везане баш тим корелативним речима да се може помести шта је у сложеној реченици главно, шта споредно, подређено, одредбено. И то ћемо показати на примеру.

Ако кажемо: *Како посејеш, онако ћеш жети,* ту имамо корелацију која је постављена не само напоредношћу двеју реченица него особито речима *како* — *тако*. Такве су везе и: *какав —такав, колико — толико, иако — опет, кад — тад, чим — а оно, кад —а то* и сл. — Посматрамо ли наведену реченицу, одиста се у први мах у анализи каткад нађемо у недоумици. Ја ћу признати да без анализе, без реконструкције, без транспозиције није најпростије одредити која је главна, која споредна. Сличност почетака, корелативних речи, особито у поредбеним типовима реченица, чини да настане мала недоумица.

Ту реченицу можемо рећи и у облику: *Ти ћеш жети онако како посејеш.* — Само је измењен ред речи, али је смисао остао исти, А овоме треба додати још и то да овдѐ сад већ немамо пословице него је то просто једна реченица. Она је раскинула с оном симетричношћу, с оним стилизованим обликом који је од те реченице чинио баш и пословицу. Али смо добили реченицу у којој нам је јаснији однос.

Питамо се: шта треба овде одредити? Треба одредити садржај главне реченице. Шта је ту основно? — Основно, главно је казано у првој реченици: *Ти ћеш жети.* То је одиста завршена мисао ако је тако узмемо. Али како жетва може бити добра или рђава, природно је што тој основној мисли додајемо другу, подређену, одредбену мисао, суђење које је казано новом реченицом. Али ми имамо оне корелативне речи *онако како*. Ако кажемо: *Ти ћеш жети онако,*

— овде *онако* може значити добро или рђаво, већ према ситуацији из које говоримо. Сад ће тек бити јасно да се новом реченицом у поређењу одређује шта значи то *онако* из прве, главне и основне реченице. Ту се већ садржај речи *онако* одређује непосредним наслањањем речи *како* наредне реченице, а на ту се реч *како* наслања читава наредна реченица. Сад имамо поређењем казано како ће односно лице жети, према чему ће бити жетва. А жетва ће бити према сетви, жеће се како се сејало. Запажамо да у примеру *Жеће се како се сејало* више наглашавамо начин жетве него што је чисто поређење. У корелацији пак која је везана речима *онако — како* наглашен је баш поредбени моменат.

(Ми смо овде остали при домаћем називу *начински*, мада се може таква врста одредбених реченица, тзв. начинско-поредбених, звати и само *поредбеном* реченицом, особито стога што назив *начински* има шири, много развијенији садржај и смисао).

Како из овога видимо, неопходно је потребно уносити се у суштину садржаја појединих чланова, особито простих реченица, да бисмо схватили ону сложеност суђења која се изриче сложеном реченицом. Без поузданог уочавања прелива значења и особито тананих додира нећемо моћи одлучити ни да ли је само колебање у односу простих реченица у сложеној или је чак и укрштање, те нећемо успешно моћи ни ученицима протумачити да је и то знак еластичности мисли која се прелива у еластичне форме реченичког израза.

М. С. Лалевић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. Верује се да ће се разговори одвијати кроз састанке Идн-Моле и заједничке састанке делегација двеју земаља;

Настава ручног рада одвија се у школској учионици;

Живот се одвија пред нашим очима;

Њихово образовање се не одвија под повољним околностима.

И много што шта се код нас овако „одвија“, тако да једни свако кретање у животу, у друштву и у природи претстављају, себи и другима, као „одвијање“. Други опет, и с правом с њихова гледишта, страхују да то непрекидно одвијање не доведе до некаквог разлабављивања, па и до престанка кретања. Мислим, наиме, да једни сами употребљавају и сматрају да се глагол *одвијати се* може употребљавати место скоро сваког глагола кретања, а други опет, можда, одвећ буквално тумаче овај глагол и поричу му готово свако право употребе у преносном значењу. Ово је, међутим, и једно и друго неоправдано.

И раније је овде говорено да је глагол *одвијати се* добио преносно значење. Речено је чак и како је добио то значење указивањем на ток и смену слика на биоскопском платну, који су резултат одвијања, одмотавања филмске траке. Али одмах ваља поставити питање да ли је сваки ток, свако кретање резултат неког „одвијања“. Нимало није тешко доказати да то није. А кад није, оно се, по нашем мишљењу, не може с успехом исказивати глаголом *одвијати се*.

За све што је замршено, што претставља неко клупче, кад се размршује, сасвим се тачно, и лепо у исто време, каже да се клупче *одмотава*. Тако исто се то и у народу говори,

па је зато ова фигура и тачна и лепа. Аналогно овоме — да би нешто могло да се одвија, то или друго шта што с њим стоји у вези треба на неки начин да је савијено или увијено. Међутим, ни разговори (узимам субјекте из горњих реченица), ни настава, ни живот, ни образовање нису ни савијени ни увијени (увијени разговори значе нешто сасвим друго), па се зато не могу ни одвијати, него разговори теку или се воде, настава се изводи или обавља, живот опет тече, а образовање се развија. А не треба мислити да се и за глагол *развијати се* мора претпоставити нешто савијено, јер овај глагол не значи само супротност самом себи него и: *од малог постајати већи*, *разграњавати се* и томе слично.

Неко ће рећи, као што смо ми често имали прилике да нам се то каже, да ускраћивање права на овако широку употребу глагола *одвијати се*, која је код нас узела претерано велике размере, води сиромашењу језика. Ми, међутим, кажемо, и то не први пут, да се, управо обрнуто, употребом једног место читавог низа глагола језик осиромашује. И кад би се десило немогуће да овај један глагол потисне десетине других глагола из употребе, — онда би то јамачно било сиромашење, а не богаћење језика. Ти бројни глаголи тока, развијања, обављања, извођења, кретања разних врста имају не само посебне нијансе него и посебна значења, која се ничему не смеју жртвовати, па је употребу глагола *одвијати се* потребно ограничити на случајеве где он има своје право значење, значење стварног одвијања нечега, као и на оне у којима означава резултат таквог одвијања и сл. Тамо, међутим, где се употребљава да означи макар какво кретање треба узимати одговарајуће глаголе којима се тачно претставља оно на што се мисли. И зато је све горње реченице требало казати с другим глаголима. Требало је, наиме, рећи:

Верује се да ће се разговори водити на састанцима;

Настава ручног рада изводи се (или обавља се) у школској учионици;

Живот тече пред нашим очима;

Њихово образовање се не развија под повољним условима.

У првој реченици ми смо учинили још једну измену. Њен писац је казао да ће се разговори *одвијати* (ми рекосмо *водити*) *кроз састанке*. Скоро колико и глагол *одвијати се* злоупотребљава се и предлог *кроз* с одговарајућим именским обликом. Он се одвећ често употребљава и тамо где му, према његову значењу, никако не може бити место. Нема му места ни у овоме случају, у коме је једино исправно рећи, као што смо ми казали —*на састанцима*.

X

2. Недељни портре

Тако гласи један наслов у Вечерњим новостима од 26 фебруара 1956.

Portrait је француска реч и у француском се заиста изговара *портре*, али — сад долази оно што писац мора да зна ако неће да се огреши о дух свога језика. Писац поменутог наслова није први који је ту реч код нас употребио: она је у употреби већ много десетина година. Навешћемо само Француско-српски речник од Настаса Петровића и Богдана Поповића, штампан 1898 године, Немачко-српски речник од Ј. Кангрге и Св. Ристића, штампан 1936 године, и Правопис Д. Боранића. У свим тим речницима ова реч гласи *портрет*. Стране речи имају своју историју. Свака носи траг пута којим је до нас дошла. Реч *портрет* примили смо преко Немаца, а она код њих гласи Porträt, и изговара се *портрет*. Такву смо је и ми примили, таква је ушла у речнике, тако је пишу писци који знају језик, и тако има да остане.

Они који пишу *портре* треба да нам кажу како гласи генитив те њихове речи. Да ли *портреа?* Или ће они проширити основу и рећи *портрета?* Зашто онда нису номинатив оставили на миру и написали га онако како га сви већ годинама пишу?

Језичка правила вреде и за новинарске сараднике, те ни они немају права да рђаво пишу, нарочито кад се има на уму како је велики број читалаца који читају новине.

3. Дошли су затим марш за Черномељ и боравак у логору пуном партизана, којег су они прозвали „гарнизон“ (Политика, 16 IX 1955).

У зору 28 августа сконцентрисане снаге полиције и жандармерије... преко две стотине добро наоружаних и опремљених лица, отпочеле су са чишћењем терена којег су претходно са свих страна опколили (Вечерње новости (23 IX 1955), ... *претстављају, скупа узете, један мали исечак мог света кога желим да откријем* (Вечерње новости, (13 IX 1955).

У сва три примера имамо погрешан акузатив заменице *који*. У сва три се овај облик односи на нешто неживо: на логор, терен и свет, па отуда у њима акузатив гласи *који*, дакле:

... који су они прозвали „гарнизон“;

... који су претходно са свих страна опколили; и

... који желим да откријем.

4. *П. А. Никитин, уредник културне рубрике московске „Извјестије“* (Борба, 14 IX 1955).

„Извјестија“ из Москве пише о начину на који итд. (Политика, 31 X 1955).

Већ је писано, али без успеха, да *Известија* на руском значе исто што на нашем језику значи *извешћа*, да је, дакле, то именица средњега рода у множини, те и прирок треба да стоји у множини. Толико знање језика може се тражити и од најситнијег дописника новина.

5. *Дотада је адресант, приликом пријема писма, плаћао поштарину* (Политика, 30 X 1955).

Адресант може да плати поштарину само приликом предаје писма на пошту, јер се тако зове лице које писмо шаље; онај који писма прима зове се одвајкада *адресат*.

6. *Љубинка Бобић ... отпочела је ... са глумцима Комедије да припрема ово своје дело на читајућим пробама* (Политика, 26 фебруара 1956).

У позоришном свету пробе новог комада на којима се комад чита, а не игра, зову се *читаће пробе*. Писац горње белешке назвао је те пробе *читајућим пробама*. И погрешио је, јер ово није придев од облика глаголског прилога садашњег, него је другим путем добивен. Наставак *ћа* у придеву *читаћа* проба, сасвим је правилан, као и у придевима: *писаћи, пераћи* итд., пошто се ни место њих не каже *пишућа машина, перући сапун* итд.

7. Позоришту је требало известан број штатиста (Политика, 27 VI 1955).

Глагол *требати* у овој реченици је узет у значењу *бити потребан*, а ту се он употребљава у личном облику. То је требало и овде учинити, па рећи:

Позоришту је требао известан број штатиста.

8. Јесам ли баш такав да ме се баш никако не може гледати? (Књижевност 7—8, 1955).

Имитира дон Флорија, не баш особито вјешто, али опет тако да га се може препознати (на истом месту).

У Граматици хрватског или српског језика од Брабеца-Храста — Живковића на стр. 105 стоји: „Неправилно је уз овакав пасив, који се изриче повратним глаголом, стављати субјекат у акузатив. А у последњем броју загребачког *Језика* (IV, 3) о овој грешци је написана читава мала расправа.

Исправно је говорити и писати једино:

Јесам ли баш такав да се никако не могу гледати; и. ...*али опет тако да се може познати.*

Св. П.

Наш језик *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази Годишња претплата износи 300 дин.; цена поједином броју је 60 дин. Претплату слати Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.* — **Рукописи се не враћају.**

Штампа Графичко предузеће „Академија", Београд, Космајска 28, Тел. 24-701